Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Валерія Пустовіт

ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ: ФІЛОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Навчально-методичний посібник для студентів магістратури спеціальності «Українська мова та література»

Київ
Інтерсервіс
2020

УДК 82.0

П 89

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 31 травня 2019 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Базиль Людмила Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент, учений секретар, провідний науковий співробітник лабораторії професійної кар'єри Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Письменницький епістолярій: філологічний дискурс : посібник / В.Ю. Пустовіт. – К. : Інтерсервіс, 2020. – 106 с.

Посібник має на меті допомогти студентам магістратури в опануванні спецкурсу «Письменницький епістолярій: філологічний дискурс». Запропоновано літературознавчі, історичні, документальні, публіцистичні та інші матеріали, які допоможуть глибше пізнати специфіку українського листування. Короткий текст лекцій, рекомендації до практичних занять і самостійної роботи складені відповідно до авторської програми.

Пропонований посібник стане в нагоді літературознавцям, студентам, усім,хто цікавиться питаннями дослідження національного епістолярію.

УДК 82.0

ISBN 978-617-696-921-1

© Пустовіт В.Ю., 2020

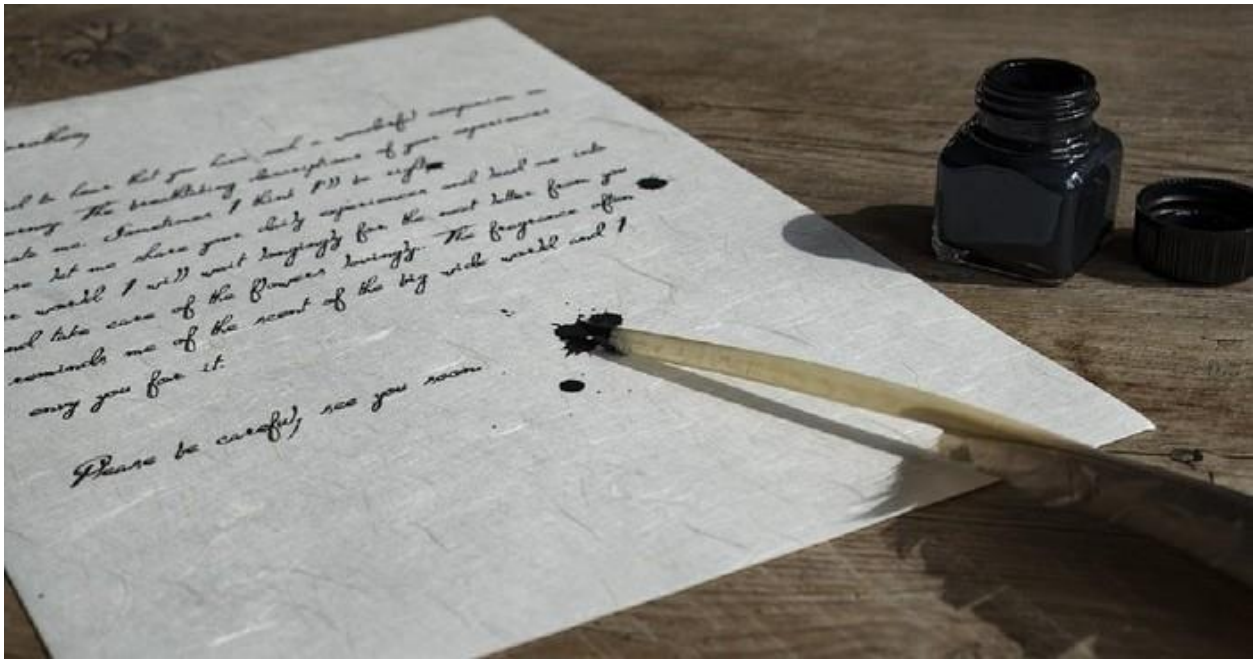

Пишіть листи про те, як пахне вітер,
Про те, як дощ вистукує склади,
Про відблиски розсипаного літа
Заховані у крапельках води.

Пишіть листи чорнилами й думками,
Опалим листям, травами в росі.
І почуттями, що були між вами,
І лініями щастя на руці.

Пишіть листи! Пишіть, заради Бога!
Нехай вони запалюють зірки,
Що поведуть, ховаючи тривогу,
Вперед, не відпускаючи руки.

Олександр Гриб

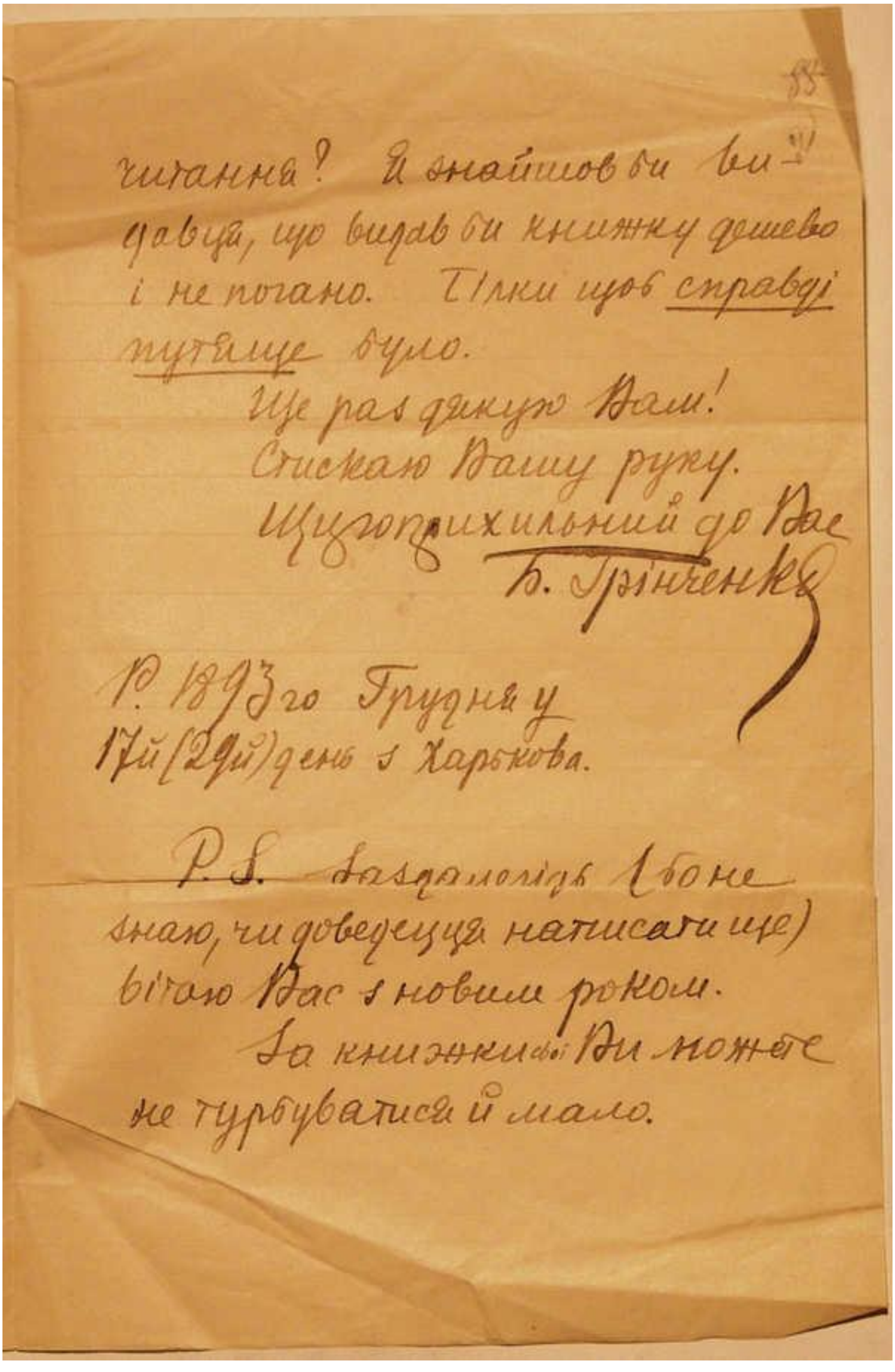

читання? Я знайшов би ви-
давця, що видав би книжку дешево
і не погано. Тілки щоб справді
путяще було.
Ще раз дякую Вам!
Стискаю Вашу руку.
Щироприхильний до Вас
Б. Грінченко

Р. 1893го Грудня у
17й (29й) день з Харькова.

P.S. Заздалегідь (бо не
знаю, чи доведецця написати ще)
вітаю Вас з новим роком.
За книжки ваші Ви можете
не турбуватися й мало.

Лист Б. Грінченка до М.Грушевського з новинами про видавничу діяльність та пропозицією зустрітися 1893 р. 17 грудня (ЦДІАК України, Ф. 12350 оп.1.430)

ЗМІСТ

Переднє слово 6
Темарій лекцій 8
Тема 1. Вступ. Предмет і завдання спецкурсу 8
Тема 2. Методологія дослідження листів 14
Тема 3.Історія українського епістолярію 24
Тема 4. Ґенеза досліджень епістолярію в літературознавчому дискурсі....29
Тема 5. Лінгвотеоретичні аспекти вивчення епістолярію.....47
Тема 6. Жанрові ознаки листів. Дефініції. Класифікації 51
Тема 7. Методичні аспекти вивчення епістолярію в школі та виші.....59
Плани практичних занять 73
Практичне заняття 1-2. Письменницький епістолярій як явище національної культури.....73
Практичне заняття 3. Історія становлення й розвитку української мови в письменницькому епістолярію 75
Практичне заняття 4. Дисидентський епістолярій: літературознавчий і методичний аспекти 77
Практичне заняття 5. Епістолярна літературна критика. Роль і функції в літературному процесі.....79
Практичне заняття 6-7. Поетика інтимного епістолярію.....81
Практичне заняття 8. Український письменницький еміграційний епістолярій.....83
Практичне заняття 9-10. Листи та їхнє значення в системі біографічних досліджень життєвого шляху й творчості українських митців (на прикладі листування Лесі Українки) 84
Практичне заняття 11. Виховний потенціал письменницького епістолярію (В.Стус «Листи до сина») 86
Практичне заняття 12-13.Методика використання епістолярію в навчально-виховному процесі 88
Практичне заняття 14. Контрольно-залікова робота 89
Самостійна робота студентів 90
Перелік першоджерел для конспектування.....91
Перелік наукових статей для самостійного опрацювання 93
Орієнтовна тематика науково-дослідних робіт.....95
Орієнтовні питання до іспиту.....97
Рекомендована література до курсу 99

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Унікальна роль епістолярію й мемуаристики відома з найдавніших часів. У різні періоди розвитку людства на цінності цієї спадщини наголошувалося неодноразово. Багатовікову історію має традиція листування, наприклад, на згадку приходить лист із Новгорода: «Я послав тобі берьосту»… Адже приватні берестяні грамоти (так наші предки називали листи) XI-XV століть посіли місце в скарбниці унікальних джерел минулого, що розкриває індивідуально авторські, психологічні риси учасників листування.

Зацікавлення листом простежується крізь століття, варто лише навести короткий екскурс до світової класики. Сучасний журналіст Саймон Ґарфілд у книжці «Про листи: мандрівка крізь світ, що зникає» звертається до цікавинок епістолярію. Одним із визнаних майстрів робити компліменти був Гуго з Болоньї, який у посібнику з письма XII ст. ділився своїми секретами. Анонімний автор посібника «Посланці Купідона» (1629 р.) вчив, як писати листа невірному партнерові. 1686 року Філіп, другий граф Честерфілд, написав книгу повчань для старшої дочки, де окреме місце посідали рекомендації щодо написання листів, зокрема оформлення й уважного перечитування написаного з метою уникнення небажаних помилок, а також радив перевіряти правопис за словником і уникати повторення слів. Окремої уваги заслуговує «Вичерпний порадник з написання листів для жіноцтва» (1763 р.), у якому містилися вже готові зразки листів на всі випадки життя, наприклад, про тривалий збиток від скандалів і небезпеки надмірного флірту тощо.

Усім відомий Льюїс Керолл надто любив листуватися й у 1888 р. запатентував власний винахід: спеціальний футляр («Дивокрай») з

кишеньками для різновартісних поштових марок. Купуючи його, людина отримувала безкоштовно брошуру «Вісім чи дев'ять мудрих слів про написання листів». Нещодавно в США (жовтень, 2018 р.) утвердився новий звичай – святкувати день листа.

Залишаючись фактом приватного життя, листи надають можливість зрозуміти естетичні й суспільно-політичні погляди автора, розшифрувати задуми написання того чи іншого твору. Так, чимало цікавого подають епістолярні екскурси до філософських трактатів та "Байок Харківських" Г. Сковороди, листування Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, О. Кобилянської та багатьох інших митців, до того ж часто листування є ключем до розуміння значної частини літературної спадщини.

Інтерес і прихильність до листування в наш час помітно зменшується, адже мобільні телефони, SMS-повідомлення, факс, електронна пошта та інші засоби масової комунікації витісняють класичний лист. На згадку приходять рядки з поезії: «Не SMS-ки шліть – пишіть листи…».

Обмежена кількість годин певною мірою зумовила особливості добору й компонування матеріалу теоретичного й практичного курсів. Деякі теми виносяться на самостійне опрацювання, але тільки ті, що допомагають краще усвідомити сутність питання.

Контрольні питання до тем практичних занять сформульовано за проблемним принципом, щоб розкрити складні аспекти літературознавчого дослідження епістолярію, жанрово-стильові особливості листування, а також спонукати майбутніх дослідників до наукової роботи, дискусії та самостійних відкриттів.

Автор щиро вдячна шанованим рецензентам за конструктивні і змістовні зауваження, що допомогли вдосконалити пропоновану працю.

ТЕМАРІЙ ЛЕКЦІЙ

Тема 1.

Вступ. Предмет і завдання спецкурсу

Сьогодні мало хто вдається до написання листа для відправки його поштою, бо щодня у світі з’являються нові гаджети, які значно полегшують життя людини. З огляду на це, мабуть, і зросло зацікавлення не лише учених, а й пересічних громадян листами, щоденниковими записами, мемуарами людей минулого й позаминулого століття, адже такі матеріали активно публікуються й з’являються на книжкових полицях та в мережі Інтернет.

Що сьогодні відомо про лист? Першим було письмо малюнкове, піктографічне (Піктографічне письмо – письмо малюнками, які служать для передавання змісту мовлення). Дотепно і з гумором про його появу розповів Р. Кіплінг у казці "Як було написано перший лист".

"Історичні факти свідчать, що скіфи, відповідаючи пермському цареві Дарію на вимогу підкоритися, послали йому "листи" такими речами: шуліка в клітці, миша в клітці маленькій, жаба в череп'яному глечику і кілька гострих стріл. Як треба було розуміти це повідомлення? Цар спочатку думав, що то скіфи заявляють: небом, землею і водою лягаємо до твоїх ніг, туди ж складаємо і нашу зброю. Аж ні! Скіфи мали на увазі зовсім інше: якщо ви, перси, не шугнете в небо шуліками або не зариєтеся в землю, як руді миші, чи не щезнете в болоті, як погані жаби, то кожен з вас отримає в горлянку по отакій стрілі.

А князь Олег, прибивши на воротах Царгорода свого щита, таким способом сповістив: "Це місто платить данину русам". Піктографія – зародкове письмо, яким спілкувалися різні народи і племена, не втратилися й сьогодні: стікери, смайлики при електронному чи телефонному зв’язку тощо. Другий етап письма, його історії – ієрогліфи-значки, якими позначались цілі слова (письмо, яким і сьогодні користуються в Китаї). Третій етап – ті ж

ієрогліфи, але вже на позначення не слова, а складу, частини слова (сучасна Японія). Четвертий – буквене письмо: окремий звук позначається окремим знаком – буквою. Щоб навчитися читати чи писати, українець має упізнавати 33 букви, китаєць – кілька тисяч ієрогліфів.

Історія виникнення листа також сягає глибокої давнини. Геродот описав листи, які були надіслані скіфами для царя Дарія. Зразки листів, що дійшли до нас, датуються приблизно IV ст. до нашої ери, авторами їх були Сократ, Платон, Аристотель.

Тривалий час спостерігаємо лакуни у виданні письменницького епістолярію. Поліпшення справ відзначається з середини 80-х рр. XX ст., коли видавництва почали приділяти увагу друкуванню спадщини письменників для широкого кола читачів, а деякі видання містили короткий коментар до листів, як от: Кобилянська О.Ю. Слова зворушеного серця: Щоденники, автобіографії, листи та спогади (1982); значна частина епістолярію була опублікована в зібраннях творів письменників, наприклад, П. Грабовський. Автобіографія (1985), Іван Котляревський у листуванні (1994); В'ячеслав Липинський. З епістолярної спадщини (1996); Пантелеймон Куліш. Листи до М.Д. Бєлозерського (1997); М. Грушевський. Листи (1997) та ін.

В Україні намітилася тенденція до оприлюднення вільних думок з епістолярних шухляд: «Листи з Соловків» (К., 1992) М. Зерова, В. Підмогильного, М. Куліша та ін. репресованих митців «розстріляного відродження», «Листи письменників» (1992; обидві – Мельбурн); «Листування з Євгеном Сверстюком» Ю. Луцького (Балтимор; Торонто, 1992); «Листи до матері з неволі» В. Марченка (К., 1994); листування І. Багряного, У. Самчука, Г. Тютюнника, В. Стуса, О. Гончара та ін. письменників.

У дослідженнях епістолярію українських класиків оприлюднено чимало фактичного матеріалу, друкованого в періодиці. На жаль,

залишаються нечисленними статті-коментарі, в основному в них подано скупі відомості про опубліковані листи, історію їх знайдення.

Відзначаємо дослідження Ф. Погребенника, який активно працював у цій галузі, доклав багато зусиль до віднайдення й опублікування мемуаристики Є. Чикаленка. Слід віддати належне авторському колективу літературознавців часопису "Слово і час", у якому в 1990 р. започатковано рубрику "Написане лишається", де побачили світ листи й публікації М. Грушевського (1994.–№ 6; 1996.–№10), І. Огієнка (1996.– № 7), М. Левицького (1996.– № 7). Тут же вміщено спогади й листування Олени Пчілки, Софії Русової, Марії Заньковецької та ін.

Заслуговує поваги самовіддана праця професора В. Мацька щодо збирання й публікації листів письменників, культурних діячів, які змушені були емігрувати.

Про зацікавленість літературознавців національною епістолярною спадщиною письменників свідчить низка видань наших сучасників: "Журавлі повертаються...": З епістолярної спадщини Богдана Лепкого (2001); листи до сина В. Стуса (2001); Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження (2002); листування Олени Теліги (2004); листи М. Лисенка (2004); двотомне видання листів А. Кримського (2005); Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п’єси (2010) та ін.

Знаковим є й видання у 2004 р. листів Михайла Максимовича. Доводиться констатувати, що опубліковані листи "старого українця" жодного разу не видавалися окремою книгою й були недоступними широкому загалу. Видання містить 26 адресатів. Листи М. Максимовича є неоціненним джерелом для дослідження багатьох процесів, що відбувалися в українському громадському, літературному, науковому житті XIX ст.

Потужним струменем увірвалось у науковий обіг видання листів Лесі Українки, здійснене Союзом Українок Америки. Опікувався виданням Комітет у складі почесного члена СУА Івании Ротич, голови СУА Ірини

Куровицької, головного редактора журналу "Наше життя" Ірини Чабан (голова комітету). Ініціювавши проект "Епістолярна спадщина Лесі Українки та її родини", союзянки зробили, за словами О. Сліпушко, "колосальний внесок у процес написання нової історії української літератури, у процес формування нової національної культури на початку XXI століття". Пропоноване широкому колу читачів видання значно розширило обсяг епістолярної спадщини Лесі Українки порівняно з тією, що увійшла до 12-томного видання (відомо, що в наукових колах визрівала ідея додання до нього іще чотирьох томів). До аналізованої книги потрапило листування письменниці з рідними, яке посідає окреме місце в мемуарній спадщині Лесі Українки.

Визначною подією 2016-2018 рр. стало також видання, підготовлене В. Савчук, у якому вперше подано листи Лесі Українки зі збереженням авторського правопису, а головне – без цензурних вилучень, наявних у листах, уміщених у 12-ти томному виданні за радянських часів.

Заслуговує уваги й видання листів до Михайла Коцюбинського в чотирьох томах, де вміщено переважно недруковані листи українських і зарубіжних письменників, друзів, діячів науки та культури тощо. Широке коло дописувачів свідчить про виняткову значущість постаті письменника в національно-культурному контексті XIX – початку XX ст. До М. Коцюбинського з різних питань, з проханнями, порадами тощо зверталися не лише українці, а й іноземні діячі. Згодом побачило світ й «ліричне» листування М. Коцюбинського: листи до дружини «Я так поріднився з тобою…» (2007) та «Листи до Олександри Аплаксіної» (2008).

«Книгою року – 2014» у номінації «Життєпис» стало видання «Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки» (2014), впорядкована В. Агеєвою та С. Тримбачем.

Висвітлення творчої індивідуальності письменника, ключ до розуміння секретів творчості приховано в епістолярії, який ще дійсно недостатньо

вивчено. У наш час досить поширеного розголосу в історичних та літературознавчих працях набула думка про значне скорочення масштабів функціонування епістолярію у XXI ст. під впливом швидкого розвитку гаджетів, стрімкого розгалуження мережі Інтернет. Незважаючи на те, що в умовах кін. XX – поч. XXI ст. листи перестали бути предметом мистецтва, а діловий практицизм витіснив умовності стилю, епістола розвивається разом із мовою у напрямку до стислості та експресії вираження думки.

Аналіз літературознавчих джерел засвідчує, що в Україні упродовж останніх років значно зросла зацікавленість епістолярієм, проте важливою проблемою залишається видання «цілісного тексту листування», тобто кореспонденцій самого автора і листів до нього, що дозволить науковцям проводити ґрунтовні дослідження.

Уведення до навчальних планів спецкурсу «Письменницький епістолярій: філологічний дискурс» має на меті ознайомити майбутніх фахівців напряму «Філологія» з українською епістолярною спадщиною. Звичайно, що обмежена кількість годин не дозволяє надати максимально повний огляд письменницького епістолярію та охарактеризувати відомі твори української літератури, автори яких використали епістолярну форму, тому що для розв'язання поставлених завдань варто відібрати типовий і показовий матеріал. З огляду на це, *предметом курсу* є листи українських письменників XIX-XX ст., які мають науково-естетичну цінність, дібрано лише типовий і показовий в обраному аспекті матеріал.

Досягнення задекларованої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) простежити історію становлення та розвитку українського епістолярію;

2) вивчити ґенезу української епістолярної традиції;

3) визначити й систематизувати наукові підходи літературознавців у дослідженні письменницького епістолярію; сформулювати визначення та уточнити низку термінів і понять листування;

4) обґрунтувати жанрову типологію письменницького листування;

охарактеризувати жанрово-стильові модифікації письменницького епістолярію в різні періоди.

5) осмислити місце епістолярію в літературному процесі.

Перед студентами стоятиме низка завдань до розв'язання на практичних заняттях, зокрема на основі ґрунтовного наукового вивчення існуючих концепцій з'ясувати ступінь вивченості жанру листа в сучасному літературознавстві та встановити коло проблем, які вимагають розв'язання; вивчити теоретичні засади листа, зокрема визначити його домінанти та структурні компоненти, виходячи з жанрової концепції М. Бахтіна, розробити типологію жанрових модифікацій письменницького листа, надати дефініцію і характеристику кожної з них, простежити трансформації конститутивних ознак листа при становленні епістолярної форми з урахуванням специфіки художньої літератури.

Тема 2.

Методологія дослідження листів

У попередніх дослідженнях ми зазначали про недостатність об’єктивного вивчення листів, що спричинено і відсутністю праць теоретичного характеру й недоступністю багатьох листів через різні обставини. З огляду на це, надзвичайного значення набуває розроблення методології цілісно-системного аналізу письменницького епістолярію.

Нинішній стан гуманітарних наук об'єктивно прокоментував академік І. Дзюба: "Докорінні суспільні зміни останніх десятиріч позначилися на змісті, характері, методології всіх гуманітарних наук. Відчувається гостра потреба об'єктивного наукового аналізу реального стану людських взаємин у економічній, культурній, соціальній сферах. Ці взаємини позначені не лише суспільною дезінтеграцією та соціальною мутацією в Україні", а й "...глибокою моральною кризою цивілізації" [5, с. 6].

Зазначені обставини не могли не вплинути на дослідження рукописної спадщини. Популярністю епістолярного жанру серед письменства XIX ст., на відміну від інших жанрів, наприклад, есе, нотаток, літературного портрета тощо, пояснюється й певна методика вивчення листування. На думку О. Фідкевич, спостерігається певна заангажованість у дослідженні письменницького епістолярію: "В умовах тоталітаризму дослідження приватної письменницької кореспонденції ускладнювалось методологічним зодноманітненням літературознавства. Наявність численних методів осмислення жанрово-стильової специфіки та інтерпретації епістолярних текстів у сучасній науці про літературу теж, певною мірою, пояснює недостатню дослідженість важливих теоретичних проблем письменницького епістолярію. В той же час використання принципів рецептивної критики, герменевтики, компаративістики зумовило нові підходи до вивчення епістолярної спадщини письменників, які знаходимо в наукових студіях

Г. Карлсона, Ф. Делгера, У. Тодда, Д. Затонського, Д. Лихачова, М. Жулинського, Д. Наливайка та ін." [13,с. 19].

Звичайно, ми можемо сьогодні твердити, що відійшли в минуле ідеологічні обмеження, бо ще тридцять років тому визнавалася лише єдина марксистська методологія як "...особлива галузь науки про літературу, щоб отримати достовірні в основі своїй істинні знання про неї" [7, с. 14]. Проте, на думку деяких літературознавців, "з почуттям свободи прийшло почуття розгубленості, скепсису, а також усвідомлення кризи методологічного характеру, яка визначає стан українського літературознавства на теперішній день" [11, с. 483]. Про несприятливі суспільні обставини для наукового вивчення мемуаристики пише сучасна дослідниця Тетяна Гажа: "Досліджувати предмет, який не викликає схвалення офіційної політичної системи, – це значило ставити себе перед неможливістю публікувати наслідки своєї наукової праці, успішно захищати дисертації і т. ін. Це було неприйнятним для більшості науковців, тому в період 1950-1980 рр. мемуаристика практично не досліджувалася, і лише на початку 1990-х намітилися зрушення на краще" [3, с. 5]. Вважаємо за необхідне відзначити відважність упорядників 10-томного зібрання творів І. Нечуя-Левицького, які здійснили величезну і сміливу, як на той час, роботу з укладання листування письменника до М. Грушевського. Для видання 1968 р. це був небезпечний крок.

Розвиток науки не стоїть на місці. Літературознавчі дослідження кінця ХХ ст. свідчать про початок подолання методологічної кризи. Як зауважує Валентина Галич: "Останнім часом в українському науковому просторі активізувалась загальнотеоретична проблематика" [4, с. 68]. Українські вчені дедалі частіше звертаються до різноманітних методологій і методик аналізу творчого процесу як у художній літературі, так і в науці. Проте в дослідженні мемуаристики простежується певне відставання. "Відсутність у нашому літературознавстві вагомих досягнень у справі вивчення мемуаристики,

зокрема літературної, призвела до того, що й досі не вироблено методики аналізу мемуарного тексту, не опрацьовано наукової традиції дослідження документального образу" [3, с. 5]. В. Ткачівський наводить три позиції, коли листи письменників привертають увагу дослідників: "Здебільшого цитатами з них (листів. – Прим. наша. – *В. П.*) послуговуються для підтвердження чи заперечення власної думки, з'ясування історії написання якогось твору або для характеристики певних осіб. Тоді листи виконують допоміжну функцію. Рідше у центрі уваги науковця є цикл листів до однієї чи кількох осіб, листи, які стосуються певної проблеми або ж написані в певний період. Вони допомагають простежити невідомі сторінки творчої біографії митця. Оскільки листи є не тільки гомогенними, а й гетерогенними, не тільки акцією, а й реакцією на суспільні події, на їх основі можемо глибше пізнати епоху, ставлення автора до тих чи інших подій. Третю групу становлять самі публікації листів. Вони супроводжуються короткими передмовами, які дають інформацію про збирання листів, їх місце зберігання, характеристику кола кореспондентів і т. ін." [12, с. 3].

Сьогодні актуальні питання дослідження теорії дискурсу, герменевтики й психоаналізу тощо. Ці напрями стали продовженням досліджень попередніх епох. У такому контексті особливої значущості набуває антологія М. Зубрицької [1].

Розглядаючи теоретико-методологічні проблеми наукового пізнання епістолярних джерел, І. Войцехівська та В. Ляхоцький слушно зауважують: "Епістологічне дослідження необхідно починати з розробки основ методики вивчення особливостей змісту і форми епістолярної спадщини окремого конкретно-історичного етапу в історії суспільства" [2, с. 20], тому цілком виправданим є з'ясування культурно-історичної й національної специфіки розвитку літератури.

При доборі методів дослідження будь-якого тексту мемуаристики необхідно враховувати еволюцію поглядів автора на цей текст, а також

соціально-політичну й національно-культурну атмосферу часу написання й описаних подій. З огляду на те, що письменницький епістолярій був чи не єдиним засобом і формою комунікації в умовах царських утисків і всіляких заборон щодо всього українського, то ця спадщина є своєрідним документальним матеріалом, а відповідно, вимагає від дослідника вироблення конкретної методики опрацювання. На думку Жанни Ляхової, для висвітлення історії українського епістолярію "фундаментальне значення має українська едиційна практика, тобто науково-дослідна робота наших учених у справі публікації, редагування й коментування листування письменників, учених, громадських діячів, яку фундаментально здійснювали П. Куліш, І. Франко, С. Єфремов" [9, с. 71]. Не можемо повністю погодитися з думкою літературознавця, адже при редагуванні листів письменника втрачається автентичність тексту епістоли, і, отже, дослідник не має вже історичного документа відповідної епохи. Наступним поколінням науковців надзвичайно важко буде встановити хід історичних подій, правопис тощо, якщо їх підтягуватимуть до вимог сучасності. Саме тому вважаємо за необхідне залучення текстологічного аналізу, який допоможе у спростуванні містифікацій, установленні дати того чи іншого листа або щоденникового запису, творчої лабораторії письменника, аналіз яких дозволить визначити роль і місце митця в культурно-літературному контексті доби. При висвітленні означеної нами проблеми значну роль мають розвідки учасників літературного процесу виучуваного століття, бо митці мали змогу охопити більший матеріал, який був ближчий їм за часом створення.

Вивчаючи українське письменницьке листування, звернемося до загальнонаукового методу добору й систематизації матеріалу, який реалізується через такі прийоми та процедури:

− реєстр письменників, листи яких досліджуються;

− реєстр жанрів мемуаристики, наявних у творчій спадщині письменників (із зазначенням дати написання, джерел публікації тощо);

– укладання картотеки бібліографічних джерел, літератури, що стосується досліджуваної наукової проблеми;

– мовностилістична, часопросторова й жанрова атрибуція рукописних і друкованих текстів.

Широке застосування має описовий метод класифікації й інтерпретації листів.

Важливе місце посідає загальнонауковий порівняльно-історичний або компаративний метод (від лат. comparativus – порівняльний), який, однак, у наборі прийомів виявляє свою специфіку. Наприклад, прийом зіставлення застосовується до вивчення як споріднених, так і неспоріднених явищ. Він надає змогу, порівнюючи епістолярну спадщину письменників, знаходити те типологічно спільне, що їх об'єднує, та виділяти те окреме, своєрідне, специфічне, у чому вони різняться. Це дозволяє простежити ґенезу окремих літературних явищ, еволюцію письменницьких поглядів, контактологію, прийти до широких узагальнень і висновків, у результаті більш ґрунтовно представити окремі сторінки історії української літератури.

Значні ускладнення викликає відсутність дати, місця, а інколи й адресата в листі, цим пояснюється ефективність прийому відносної хронологізації текстів письменників. Прийом відносної хронологізації дозволяє встановити дату рукописних текстів на основі спостережень (рік подій, топоніми, антропоніми, мовностилістичне оформлення тощо).

Порівняльно-історичний метод у поєднанні з типологічними й контрастивними дослідженнями допомагає визначати певні закономірності в спадщині письменників, своєрідність та особливості написання листа (щоденника, нотаток тощо), з'ясувати типологію мотивів, жанрових форм, стильових особливостей. Тут же розглядаються питання літературних традицій і новацій, спадкоємності поколінь.

На сьогодні відсутня чітко сформульована методика дослідження українського епістолярію. До теоретико-методологічних проблем на першому етапі роботи, на думку науковців, належать:

− відмежування листів від інших видів історичних джерел;

− розробка методики атрибуції листів за сукупністю епістологічних ознак та архітектоніки листування;

− систематизація епістолярних джерел та введення їх до наукового обігу [2, с. 19].

Не зайвим є застосування філологічного коментування, зважаючи на те, що листи є надзвичайно рухливим джерелом. Завдяки їм глибше вивчається епоха, мемуарні твори якої зберігаються в архівах, у рукописних фондах, серед них ті, які ще науково не досліджені й не включені до загального вжитку, а отже, доречними є лінгвістичні, філологічні коментування історичних подій, незрозумілих прізвищ, контактів тощо.

Найбільш задіяним у наші часи став біографічний метод, який заснував французький учений Ш.-О. Сент-Бев. У його працях було проаналізовано історію письменства, біографії відомих людей, листи, щоденники тощо. Результати дослідження творчості окремих митців учений подавав у їхніх літературних портретах. Пізніше методологічні основи цього методу вдосконалив данський критик Г. Брандес ("Головні течії в європейській літературі XIX ст.", 1872 − 90), "назвавши свій спосіб аналізу історико-психологічним; у тлумаченні приділяв увагу ідеологічним чинникам та національно-культурному контексту художньої дійсності" [8, с. 137]. За радянських часів цей метод кваліфікувався як "буржуазний", тому не використовувався в науці. Останнім часом на нього звернули належну увагу. Так, український літературознавець К. Дуб подає власне трактування цього методу на ґрунті української літератури, при цьому вводячи в науковий обіг термін "автобіографічний синерген" на позначення "синтезованої інформації, яку залишає по собі письменник" [6, с.15].

Назріла необхідність систематизації та класифікації листів, насамперед необхідних для підготовки джерел до публікування. З означеної теми дослідження основою для класифікації можуть бути:

а) соціальна належність адресата-адресанта (листи письменників, громадських діячів, інтелігенції, видатних осіб епохи, учених);
б) стосунки між адресантами (листи до колег, рідних та ін.);
в) функціональна належність (ділові, дружні, співчутливі, вітальні).

Однак ця схема не вичерпує всіх видів листа, бо в кожну епоху були свої правила епістолярного етикету, загальноприйняті форми звернення, манера та стиль. Тому працюючи з джерелами, необхідно звертати увагу на історичні обставини, за яких вони були створені, а також на коло проблем, соціально-побутових умов, у яких жили їхні автори.

При дослідженні листів не можна оминути методи, пов'язані з психологією, актуальними проблемами сприймання тексту, соціолінгвістикою тощо. На думку дослідників, найперспективнішим є історико-генетичний метод, що надає змогу "не тільки проаналізувати значну суму фактів, наявну в епістолярії, а й детально їх систематизувати. При реалізації цього методу доцільно дотримуватися таких етапів роботи:

а) виявлення та відбір епістолярій, тотожних за часом створення [2, с. 24]: опрацьовуючи письменницьку епістолярну спадщину, ми обираємо лише типовий матеріал, який розкриває позицію автора, його реакцію на події;

б) обробка фактичних даних на основі аналітичної критики джерел [2, с. 24]: здійснюючи аналітичну критику, слід звернути увагу на атрибуцію й місце самого автора в описуваних подіях, його громадську позицію і політичне обличчя.

Важливе значення має хронологічно-тематичний метод, що надає змогу спостерігати еволюцію поглядів особи, її світосприйняття, ставлення до об'єктивної дійсності. Наше завдання – простежити у виявленому

фактичному матеріалі розвиток світогляду письменника, його наступність у розв'язанні порушуваної проблеми та її висвітлення в подальшому листуванні. Оскільки теми листів, як правило, суголосні атмосфері, то в комплексі, скажімо, зі щоденниками, записними книжками, нотатками, вони допомагають відтворити загальну картину національно-культурного, соціально-політичного духу доби.

Логіка дослідження вимагає системного аналізу (міждисциплінарного дослідницького методу). За визначенням І. Войцехівської та В. Ляхоцького, "це новий тип раціональності у сфері наукового пізнання" [2, с. 26]. Особливість методу полягає в можливості під час вивчення епістолярних та мемуарних джерел оцінювати їх різнобічно, у взаємозв'язку складових елементів, давати цілісну характеристику. Завдяки задіяному системному аналізу можна вичленити з джерела необхідну інформацію про життя, діяльність, контакти, громадську й націєтворчу позицію, професіональний рівень дійових осіб листування тощо.

Комплекс методів, прийомів, класифікацій та характер їх зв'язків зумовлені складністю дослідження і поставлених завдань, адже до сьогодні наукою не визначено єдиної комплексної методики ґрунтовного аналізу мемуарних джерел, не відпрацьовано принципів опрацювання та публікації архівних джерел. Отже, велика увага до з'ясування методологічної основи дослідження пояснюється недостатньою кількістю ґрунтовних праць із письменницького епістолярію, які б ураховували новітню наукову парадигму, інтеграційні процеси з іншими гуманітарними дисциплінами.

Посилання

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Л., 2001. – 832 с.
2. Войцехівська І. Н. Епістологія. Короткий історичний нарис / І. Н. Войцехівська, В. П. Ляхоцький. – К., 1998. – 54 с.

3. Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини XX століття: становлення об'єктивного і суб'єктивного типів : дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Гажа Тетяна Павлівна. – Х., 2005. – 220 с.
4. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
5. Дзюба І. М. З криниці літератури : у 3-х т. Т. 1. К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія", 2006 2007. 898 с.
6. Дуб К. Автобіографічний синерген / К. Дуб // Слово і час. – 2001. – № 4. – С. 15 – 23.
7. Лесик В. В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения / В. В. Лесик. – Львов : Вища шк., 1984. – 240 с.
8. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
9. Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини / Жанна Ляхова // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 70 – 81.
10. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX ст. : автореф. дис... д-ра філол. наук :10.01.01 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2007. 35 с.
11. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К. : Основи, 2002. – 679 с.
12. Ткачівський В. В. Німецькомовне листування Івана Франка як літературознавче джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література" / В. В. Ткачівський. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
13. Фідкевич О. Л. Епістолярна проза А.Чехова та ідейно-художні пошуки письменника 80 – 90-х рр. XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 „Російська література” / О. Л. Фідкевич. – К., 2006. – 19 с.

Тема 3

Історія українського епістолярію

Історія української епістолярії сягає своїм корінням часів Київської Русі, однак тут простежуються сліди впливу античності. Популярності лист набув і в добу середньовіччя, набуваючи ознак дидактизму й публіцистичного забарвлення, як приклад маємо між монастирське листування як форма полеміки та «Повчання дітям» Володимира Мономаха.
В епістолярній спадщині Київської Русі було три терміни на позначення епістолярного жанру: лист, послання та грамота.

У добу Литовської Русі активно вводилося в листі кліше князівських грамот. До нас дійшло близько 600 так званих берестяних грамот (XIII-XIV ст.), натомість староукраїнські пам'ятки (XIV-XV ст.) майже не збереглися.

У XVI ст. з'явилися т.зв. «письмовики», де наводились зразки написання кожного з численних типів листів, а також зазначався перелік усталених епістолярних формул звертань і прощань. На розвиток давньої української епістолярної традиції великий вплив мала візантійська епістолографія, яка в свою чергу була сформована внаслідок взаємодії античної та близькосхідної традицій.

Власне українське листування пройшло кілька етапів у своєму розвиткові. Незначну кількість зразків епістолярію репрезентують друга половина XVI- перша половина XVII століть, на які припадає розквіт цього жанру, пов'язаний із полемічною літературою. Поява полемічної літератури сприяла кардинальним змінам у внутрішній концепції листа. Так, на зміну, адресованості конкретній особі приходить відкритий гостро публіцистичний, стилізований лист. Листи писалися києво-руською, польською, латинською і давньоукраїнською мовами.

Доба бароко повернула епістолі її первісну закриту форму. Епістолярну традицію цієї доби продовжують латиномовні дидактичні послання Григорія Сковороди до його учня Михайла Ковалинського.

До листування вдавалися українські козаки, особливо гетьманство. Періодом бурхливого розвитку епістолярного жанру в українській культурі вважають XVII-XVIII ст. Яскравим зразком тут є листування запорожців із турецьким султаном. Лист уперше з'явився друком у 1683 р. в перекладі німецькою мовою, він складався із двох логічно завершених частин: листа турецького султана Магомета IV та відповіді запорозьких козаків. На жаль, українською мовою лист уперше надруковано лише в XIX ст.

Література XVIII століття відзначилася віршованою формою листа. Дослідникам відомі два віршовані листи Івана Некрашевича до гнідинського священика Івана Филиповича, написані в бурлескно-травестійному ключі.

До цього періоду в розвитку української епістолярної традиції належать дванадцять любовних листів І. Мазепи до Мотрі Кочубеївни, які характеризують гетьмана як високоосвічену людину свого століття. Саме І. Мазепу по праву вважають родоначальником українського любовного епістолярію. Ознайомлення з листами видатних історичних осіб минулого дозволяє невидимими кроками проникнути в духовний світ особистості, де розкривається складний і неповторний світ автора. Таким постає перед нами гетьман І. Мазепа з видання В. Станіславського «Листи Івана Мазепи» , адже більше п’ятисот листів розкривають не лише політичний і військовий хист гетьмана, а й показують людину – високоосвічену, релігійну, мислячу.

Значними жанрово-стильовими особливостями позначений епістолярій XIX ст. На зміну дидактизму приходить комічність оповіді із залученням надбань фольклору, листи рясніють описом побутових дрібниць, етнографічних деталей (епістолярій І. Котляревського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ’яненка). Епістолярій цього періоду почасти межує з літературною критикою.

Вперше про появу відкритого листування згадується у Г. Квітки-Основ'яненка, що розвинув добру традицію в історії української літератури, особливо в часи цензури.

Багатогранність людських взаємин, розмаїту палітру почуттів, унікальне поєднання легкого, часом гумористичного й самоіронічного стилю оповіді з естетизмом художнього втілення відображає епістолярій Т.Шевченка. Саме Кобзар розпочав формування україномовної традиції листування серед представників національної культури, що вивело на новий щабель розвиток української мови.

Українська епістолярна традиція другої половини XIX століття була підґрунтям до створення остаточного канону національного листування. Спадщина Панаса Мирного, М.Коцюбинського, Лесі Українки та багатьох інших яскравий приклад різноманітності тематики, національно-культурного колориту, суспільно-громадської атмосфери. Листи містятъ важливі судження про поточний літературний процес, конкретні тогочасні видання, доповнюють наші уявлення про підцензурне літературне життя. Розлогі описи природи, інтер'єрів, хронотопу, густативу, психологічних переживань – усе це дає право говорити про творення письменницьких особистостей в листах.

Письменницькі листи XX ст. тематично й хронологічно поділяються (відповідно до досліджень) на 20-50ті роки (В.Кузьменко), друга половина XX ст. (Г.Мазоха), шістдесятники (Н.Загоруйко), в'язничий епістолярій (О.Рарицький), діаспорний епістолярій (В.Мацько).

В.Кузьменко визначає у листуванні М.Вороного, О.Олеся, В.Винниченка, М.Зерова, І.Багряного та багатьох інших зразки епістолярної критикитворів їхніх сучасників, з'ясовуються її види, форми вияву і функції. Наявні групи письменницьких кореспонденцій: листи, в яких адресанти безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до його автора; листи-автокоментарі; кореспонденції, у яких зосереджена критика

перекладів та розробка нагальних проблем теорії і практики художнього перекладу; епістолярні твори з уміщеною в них наставницькою критикою. У цей період вперше учений дослідив низку прикладів парадоксального мислення в приватних кореспонденціях В.Винниченка, М.Хвильового, Ю.Яновського, О.Довженка та І.Багряного, епістолярний досвід яких справив значний вплив на становлення та розвиток жанру епістолярної публіцистики, прислужився вимогам часу, вихованню національних почуттів, проясненню історичних і політичних ситуацій.

Відкриті листи характерні для XX ст. («Одвертий лист В. Винниченка до М. Горького»; публіцистичний лист-пояснення І. Багряного «Чому я не хочу вертатись до СССР?»).

Лист «розчинився» у найрізноманітніших жанрах новітньої літератури: це і роман у новелах «Вершники» Ю. Яновського (1935; новела «Лист у вічність»); присутній він і в сатирі («Лист читачів поету» В. Симоненка, 1961), і в оповіданні («Повернений лист» Д. Гуменної, 1967), і в поезії («Лист до Калини, залишеної на рідному лузі в Теліжинцях» І. Драча, 1978.

В українському письменницькому епістолярії періоду другої половини XX ст. наявні такі монотеми, як приватне життя, суспільно-політичні події, літературно-художня творчість, а їх поєднання в межах одного листа обумовлює появу політематичного листа – зауважує в дисертації Г. Мазоха. У творчому доробку П.Тичини, М.Рильського, Б.Антоненка-Давидовича, М.Бажана, У.Самчука, О.Довженка, І.Багряного, Г. і Гр.Тютюнників, О.Гончара, В.Симоненка, В.Стуса та багатьох інших наявні листи як жанр літературної критики, так і приватні кореспонденції з уміщеною в них письменницькою критикою: листи-рецензії, епістолярні критичні репліки, епістолярні рецензії-нотатки, епістолярні рецензії-есе, епістолярна літературна автокритика, лист-авторизація тощо.

Листування шістдесятників допомогло визначити місце і значення окремих фактів з власної біографії, відтворено суспільні настрої, культурно-ідеологічні та естетично-художні проблеми, панораму життя.

Епістолярій дозволяє простежити, як в умовах жорсткого ідеологічного тиску формувалися погляди митців на літературний процес XIX і XX ст., визрівала авторська незалежна оцінка, як правило, принципово відмінна від бачення офіційного літературознавства (О.Рарицький).

Елеонора Соловей, представляючи листування Анатолія Добрянського "Листи до матері" поділилася своїми думками з приводу значення листування для тогочасних людей: "Держава зазіхала на приватне життя людей, намагалася цієї приватності позбавити. Нескінченні анкети, головною метою яких було з'ясувати, були чи ні проблеми в біографії. Люди рятували своє особисте життя у спосіб листування. Це була така можливість партикулярної звістки від людини людині. Довіряючи листові аж надто багато, люди ризикували, але, однаково, це робили – всупереч, "назбитки", як тут у нас кажуть".

З кожним новим періодом розвитку національно-культурного, мистецького й політичного життя відбувалися зміни у створенні листа й відповідно в його коментуванні й дослідженні. Певна заангажованість у науковому плані була помітна в радянські часи, однак це зумовило потужний поштовх до вивчення епістолярної спадщини письменників саме XIX ст. та тих митців XX ст., які в силу політичних утисків перебували в таборах. Активний науковий пошук дозволив вивчати листовні діалоги в дискурсі сучасного літературознавства на основі найновіших сучасних теоретико-методологічних розробок.

Тема 4

Ґенеза досліджень епістолярію в літературознавчому дискурсі

До справи дослідження епістолографії вперше в Україні звернувся Феофан Прокопович. У розвідці "Про риторичне мистецтво" він кілька розділів присвятив структурі, різновидам і особливостям листів. Спираючись на досвід античних учень, зокрема Цицерона й Сенеки, Прокопович визначив стиль листа, правила розташування й викладу матеріалу в ньому. Подав тлумачення: «Лист – це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу» [17, с.355], запропонував такі види: «Дорадчий лист – це такий, в якому даємо пораду товаришеві в сумнівних та непевних справах і підказуємо йому, щоб він взявся за певну справу і робив її; відрадчий, заохочувальний, стримувальний, втішливий, прохальний, лист-доручення, звинувачувальний, захисний, сповіщальний, жартівливий» [17, с.357]. Відповідно до кожного виду ритор подав структуру листа й приклад.

Значна увага мистецтву написання листа надавалася в курсі риторики спудеям Києво-Могилянської академії на основі рукопису Митрофана Довгалевського «Про листи» (1686-1887). Пропонований посібник складався з трьох розділів: «Про природу і прикрашення листів», «Про роди листів», «Про лист инакомовний і про його види». Метою курсу було навчити спудеїв писати листи, дотримуватися стилістичних і етичних норм оформлення.

І. Рижський у виданні «Опыт риторики» (Харків, 1802, 1805) вперше виклав правила написання листа, класифікував листи за жанровими правилами: наукові, високі, низькі. Видання містило взірці за кожним видом.

П. Гулак-Артемовський у 1819 р. здійснив докладний переклад роботи польського поета І. Красіцького «Listy» («Украинскийвестник», № 9) про листи загалом. Кореспонденції визначено як «розмову відсутніх», також засуджується написання останніх лише з метою

«блеснутьвитиеватостьюслога». На думку автора праці, листи «повинні вміщувати в собі ту природну легкість, невимушеність і приємність звичайної розмови, зразки якої ми повсякденно зустрічаємо в кращих співбесідах» [5, с. 198-199]. Тим самим П. Гулак-Артемовський наголошував на необхідності вивчення й систематизації зразків епістолярію сучасників для подальших часів як документів епохи. Здійснюючи переклад статті, автор убачав лише знайомство з наукою написання листа і популяризацією епістолярію в національному виді романтизму, наголошував на теоретичних аспектах наукового обґрунтування жанрової приналежності листа. Перекладач зазначав: «письма чащевсегоосновываются на повествовании, то и способписатьихнаиболеесближается с деописанием» [5, с.198]. Зважаючи на час, у який творив П. Гулак-Артемовський (власна епістолярна спадщина містить декілька листів. – прим. наша. – В.П.), у листах більше уваги приділялося офіційно-діловому спілкуванню й особистим питанням, на що й було зосереджено увагу при перекладі: «живо чувствовать и чувствуемоеизливать на бумагу» [5, с.200]. З цього випливає одна з домінантних рис національного епістолярію доби романтизму – ліризм оповіді.

Сумлінно ставилася до листування Леся Українка: це було для неї єдине джерело спілкування з близькими, зважаючи на постійне мандрівне життя через хворобу. Сама дописувачка в листах визначала їх жанр, що дає підстави здійснити певну класифікацію видів листів за Лесею Українкою: ділові, дружеські і родственні, власний, посередничий, «листищі», егоцентричний, спішний, жалостний, хватаний, гречненький листочок, дрібний.

До перших теоретичних розвідок щодо вивчення листування письменника віднесено розробки П. Куліша стосовно систематизації й публікації спадщини М. Гоголя. Згодом до такої кропіткої роботи залучився й І. Франко, який надавав надзвичайної ваги епістолярним набуткам

письменників, наголошуючи на автентичності цього джерела. Наукові підходи І. Франка втілив С. Єфремов у зібранні й коментуванні листів Т. Шевченка.

Значним кроком у розвитку епістолографії стало введення М. Бахтіним у науковий обіг поняття мовленнєвого жанру, що дозволило досліджувати письменницькі листи в контексті генології. За М. Бахтіним, «лист – це вторинний мовленнєвий жанр, що об'єднує різноманітні первинні піджанри: привітання, побажання, пропозицію, подяку, докір тощо» [1, с. 248].

Наприкінці XIX ст. з'являються поодинокі розвідки з листування окремих письменників. Так, зважаючи на цінність фактів, які містить епістолярій, значну увагу приділяв йому І. Франко, увівши до наукового обігу термін «епістологія». У 90-ті роки XIX ст. вчений чимало зробив на цьому ґрунті, зокрема першим прокоментував листи Т. Шевченка, у 1890 р. окремим виданням здійснив публікацію «Листочки до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерті», що містить цінні текстологічні уточнення.

Зважаючи на тогочасну політичну ситуацію стосовно поширення епістолярної спадщини письменників Наддніпрянської України, віддаємо належне І. Франкові й у продовженні справи П. Куліша щодо публікації листів у галицькій періодиці. Саме І. Франко розшукав, проаналізував і опублікував на сторінках журналу "Життє і слово" "Листи Федьковича до учениць кої громади в Станіславі 1866-1868", а на шпальтах «Зорі» було надруковано лист І. Тургенєва до М. Драгоманова, датований 1876 р., у якому російський письменник високо оцінив творчість Ю. Федьковича, що, на думку Ж. Ляхової, відіграло «колосальну роль у піднесенні престижу української літератури у світі» [11, с. 78]. Згодом, завдяки І. Франкові, побачили світ і листи С. Руданського.

Діяльність І. Франка на ниві поширення письменницького епістолярію захопила й М. Павлика, разом вони підтримали наміри галичан видати листи

М. Драгоманова. Так, у 1906 р. це видання отримало широке коло зацікавлених. Цінність його зумовлювалася й упровадженням засадничих принципів публікації епістолярної спадщини, що було актуальним.

Привертає увагу матеріал Д. Дорошенка "В справі видання мемуарів та листування (кілька уваг та дезидератів)", де зокрема зазначено: "Здається, було би зайвим говорити про вагу й значіння, які мають для історії нашого національного руху мемуари й листування людей, котрі брали активну участь в громадському житті або хоч стояли близько до нього" [20, с. 151]. Автор стисло зупиняється на визначних постатях української державності, які були речниками українства у XIX ст., розглядаючи українське політичне життя, згадує роль М. Драгоманова та його листування, опубліковане М. Павликом, листи М. Драгоманова до І. Франка (оприлюднені самим Франком протягом 1906-1908 рр.). Усі листи М. Драгоманова відбивають його погляди на політичне життя, стосунки з галичанами та наддніпрянцями. Д. Дорошенко зважує, що, на жаль, ніхто не взявся до коментування цих листів, що дало б багато корисного матеріалу. Наступне десятиліття – 80-ті рр. XIX ст. – автор визначає як "один з найбільш темних, нез'ясованих періодів нашого життя. Допомогти його з'ясуванню могли б лиш матеріали, що полишились по другому видатному діячеві тих часів – Олександрові Кониському" [20, с. 153]. Дослідникам були відомі щоденник і велике листування, упорядковане й систематизоване, які, за свідченнями, залишилися в бібліотеці видатного українського письменника і діяча в Петербурзі (проте прізвище його нам невідоме). Матеріал архіву надає багато розшифровок до історії українства 80-90-х рр. Сьогодні маємо опубліковане листування О. Кониського з І. Шрагом, аналіз якого подаємо в наступних параграфах дослідження.

Значущими є спомини Олександра Барвінського, видані в перші десятиліття XX ст. (1910-1912 рр.), які містять цінний матеріал з історії галицько-українських зносин, докладно розкривають роль П. Куліша, М. Лисенка, О. Кониського. У спомини додано значний епістолярний

матеріал, зокрема листування з В. Антоновичем, М. Комаровим, Б. Грінченком та багатьма іншими видатними людьми того часу. Підсумовуючи огляд мемуаристики, Д. Дорошенко акцентував увагу на генетичну пам’ять, на необхідність збереження й публікації надбань мемуарної спадщини представників української інтелігенції і минулого, і сучасників, підкреслював важливу роль таких матеріалів для літературознавчих наукових досліджень.

На жаль, ґрунтовних теоретичних і практичних робіт про українське листування не зафіксовано.

Продовжуючи розпочаті І. Франком публікації й коментування листів, академік С.О. Єфремов підготував і видав листи Т. Шевченка з коментарями (222 листи) [16]. Видання стало базовим науковим підґрунтям для подальших досліджень у галузі епістолярної спадщини українських письменників, науковців, громадських і політичних діячів. С. Єфремов пішов далі: сформулював у статті-передмові «Шевченко в своєму листуванні» наукові засади вивчення листа, уперше застосував компаративний метод при порівняльному аналізі епістолярію і «Журналу» Т. Шевченка, тобто створив підґрунтя для подальших наукових розвідок.

Розуміючи цінність письменницького епістолярію до його докладного наукового дослідження зверталися літературознавці.

Однією з перших була робота В. Гладкого з теми: "Епістолярна спадщина і новели Василя Стефаника" [3], мета якої полягала у вивченні листів новеліста в історико-літературному, суспільно-теоретичному й літературно-естетичному аспектах. Новизну дослідження становив аналіз листів прозаїка в контексті художньої творчості письменника.

До епістолярію Т. Шевченка першою звернулася Ж. Ляхова, підготувавши кандидатську дисертацію з теми: "Листи Тараса Шевченка і розвиток українського епістолярію в першій половині XIX ст." [12]. Дослідниця проаналізувала відомі епістоли (проте поза увагою розвитку в

контексті світової мемуаристики); запропонувала класифікацію приватних кореспонденцій, наприклад, лист-бесіда, лист-сповідь, лист-спогад, лист-подорож, побутовий лист. У висновках науковець зазначила, що Т. Шевченко, долаючи певні труднощі, вивів український епістолярний стиль за межі буденності, тим самим ще раз довівши значущість української мови. Стиль листів поета, як доводить науковець, залежав від адресації їх різним дописувачам, від настрою і психічного стану автора під час написання листа.

Дослідженню проблеми функцій письменницького епістолярію в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. в контексті українсько-російських літературних зв'язків присвячено дисертацію В. Дудка [6]. У першому розділі науковець розглядає принципи дослідження епістолярної спадщини письменників, що й на сьогодні залишається актуальною проблемою. Літературознавець доходить висновку, що "Ефективність вивчення листування значно зростає при врахуванні його специфіки як документального джерела" [6, с. 6]. Дослідник звертає увагу на використання листів як письменників, так і їхніх адресатів, бо при втраті письменницького листа певну інформацію, зокрема зміст, дату написання, можна встановити на підставі зустрічних листів. В. Дудко, застосовуючи поєднання історико-літературного підходу до вивчення епістолярної спадщини з джерелознавчим та текстологічним, зауважує, що такий підхід дозволяє розглядати письменницькі листи не лише в поєднанні з творчістю, а й як джерело історико-літературної, національно-культурної інформації.

Вирізняється актуальністю і другий розділ дисертації, присвячений науковому коментуванню листів. Науковець наголошує на необхідності розробки критеріїв наукового коментування епістолярної спадщини письменників, що допоможе визначити роль того чи іншого листування в історико-літературному контексті епохи.

Аналіз епістолярних джерел українських письменників означеного періоду надав змогу В. Дудку вести мову про характер і форми взаємодії

української та російської літератур кінця XIX – початку XX ст. Спираючись на досвід своїх попередників, аналізуючи праці як українських авторів, так і російських, науковець звертається до комунікативної функції перекладів української літератури російською мовою у світлі епістолярної спадщини українських письменників (третій розділ дисертації). Тут охарактеризовано особливості російського художнього перекладу українських творів, оскільки вони представлені в епістолярних першоджерелах. У висновках зазначено, що вивчення епістолярію – явище багатоаспектне, але відсутня єдина методика й методологія, що значно ускладнює розвиток теорії епістолярного жанру.

На порядку денному постало питання вивчення мемуаристики давнього періоду української літератури. Дисертаційна робота М. Назарука присвячена епістолярній прозі кінця XVI – початку XVII ст. Так само, як і В. Дудко, автор здійснив ґрунтовний аналіз попередніх здобутків епістолярних розвідок і дійшов висновку, що немає одностайності в поглядах на дослідження листа. Тому М. Назарук запропонував поділ епістолярію на дві групи: "лист діловий і його синонімічний ряд та лист літературний і його синонімічний ряд. Літературним жанром уважати епістолярну прозу в цілому, а піджанрами лист, епістолію, хартію, послання тощо" [15, с. 6-7]. Таким чином, дослідник уперше у вітчизняному літературознавстві подав дефініції листа, епістолярної літератури.

Вивченню німецькомовного епістолярію І. Франка присвячено дисертацію В. Ткачівського [19]. На основі листів досліджуються зв’язки письменника з редакторами австрійських та німецьких видань, відомими науковими й політичними діячами, близькими людьми і знайомими (В. Адлером та Е. Пернерсторфером, Г. Адамом, М. Габерляндтом, Р. Кайндлем, В. Ягичем), також простежується перебування письменника у Відні, аналізуються основні риси його німецькомовної стилістичної майстерності. Хоча ці листи І. Франка мають здебільшого ділове

спрямування, оскільки ідеться про входження української літератури в західноєвропейський контекст, про питання художньо-естетичного, наукового, особистого характеру тощо, все ж досліджений матеріал має важливе значення для вивчення українсько-австрійсько-німецьких літературних та суспільно-культурних зв'язків. До того ж дослідник звертається до історії епістолярного жанру, основну увагу зосереджуючи на розвитку листа в Україні.

Розглядаючи німецькомовний епістолярій письменника, науковець поділяє його на три групи: любовні листи до О. Рошкевич, наукові листи до В. Ягича та ділові кореспонденції, що включають у себе питання перекладу художніх творів власних, інших літератур, видання спадщини тощо. Важливо, що В. Ткачівський обґрунтував роль епістолярію в дослідженні життєпису І. Франка, адже аналізовані листи розкривають діяльність письменника як співробітника тижневика та газети "Zeit", його участь у виборчому процесі (зокрема статті про Галичину). В означеному контексті це перше ґрунтовне дослідженням в історії Франкіани.

Двадцяте століття внесло корективи у процес видання листів визначних діячів минулого. У 70-ті рр. В. Гладкий на сторінках "Українського літературознавства" зауважував про необхідність дослідження й видання епістолярної спадщини письменників як цінного біографічного матеріалу, наголошуючи, "що в питаннях збирання, публікації і дослідження епістолярної спадщини письменників у нас зроблено чимало. І все ж ця копітка робота, що дає можливість в деталях вивчити багатство духовного світу художника, потребує дальших ненастанних зусиль і пильної уваги дослідників. Найперше, сама публікація листів письменників все ще просувається повільно. Їх почали добирати і друкувати тільки недавно і то, переважно, лише вибрані. Повного видання листування будь-кого з українських класиків ми ще не маємо. Багато листів письменників ще й понині лежать по різних архівах, музеях та у приватних осіб".

Першим комплексним дослідженням письменницького листування крізь призму творчості є монографія В. Святовця "Епістолярна спадщина Лесі Українки". За мету дослідження автор поставив: "Розглянути епістолярну спадщину Лесі Українки в історико-літературному, теоретичному, а також частково в літературно-естетичному, психологічному і джерелознавчому аспектах" [18, с. 24]. Опрацьовуючи епістолярій Лесі Українки, літературознавець звернув увагу на особливості побудови та проблеми, порушені в листах, зокрема:

1) листи, що місцями нагадують щоденник;
2) листи, що мають елементи фольклорних розвідок;
3) кореспонденції, що близькі до літературно-критичних матеріалів;
4) характерне багатство образних висловів;
5) дотримання конспірації у листуванні;
6) публіцистична загостреність епістолярного матеріалу;
7) громадські та політичні питання.

Підбиваючи підсумки цього досить ґрунтовного дослідження, автор зазначає: "Листи Лесі Українки близькі до мемуарного жанру і зокрема нагадують щоденник, стильові особливості якого найбільше наближені до розмовної мови" [18, с. 171].

Заслуговує на увагу дисертація Л. Вашків [2], де авторка здійснила концептуальний аналіз епістолярної літературної критики як різновиду літературної діяльності, зосереджуючи увагу на розкритті ролі епістолярної критики в літературному процесі за умов його цензурних обмежень. Аналізуючи листи українських письменників XIX ст., науковець враховує особливості літературних дискусій і полеміку у відкритій пресі. Завдання дисертаційної роботи розв'язуються на ґрунті епістолярної спадщини Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, П. Куліша, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького. Досліджуючи вплив епістолярних літературно-критичних оцінок письменників на розвиток українського літературного процесу, авторка

з'ясовує види, форми та функції вияву епістолярної критики – це дало їй змогу виділити такі групи листів: "листи, у яких письменники безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до автора; листи, через які письменники переказують авторам певних творів думку власну чи чужу (але, як правило, авторитетну); листи, адресанти яких діляться враженнями від прочитаного чи почутого; своєрідною формою вияву оцінки є фіксований інтерес до творчості певного автора і просьба переслати його твори" [2, с. 19].

Чи не найцікавішими в теоретичному аспекті є листи, що переростають у літературознавчі студії, публіцистичні роздуми, критичні рецензії. У цих же зразках наявна взаємокритика. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, Л. Вашків, визначає групи листів з критикою чужих творів та з автокритикою, класифікує листи за характером порушуваних проблем. В епістолярії письменників XIX ст. авторка з'ясовує погляди на розвиток і роль літературної критики і доходить висновку, "…що у XIX ст. український лист практично не мав змістових обмежень. Листи містили відгомін усього, що хвилювало майстрів українського письменства у їх приватному, творчому та громадському житті" [2, с. 16-17].

Ґрунтовний внесок у дослідження українського письменницького епістолярію зробив В. Кузьменко. На великому фактичному матеріалі він здійснив цілісний історико-літературний аналіз письменницького епістолярію 20-50-х рр. XX ст., наголошуючи при цьому, що актуальність дослідження посилюється часовими рамками, бо митці "творили в умовах творчої несвободи" [9, с. 14]. Значна кількість листів, мемуарів ще й донині залишаються невідомими й недоступними для широкого кола користувачів. Розглядаючи листовну спадщину письменників "розстріляного відродження", політв'язнів, В. Кузьменко поповнив уявлення українців про літературне життя тоталітарної доби. Спадщина митців відображає не лише становище письменника в державі, а й ставлення держави до націоналістичних ідей.

Письменницьке листування засвідчило, що система не змогла подолати силу національного духу. Дослідник наголошує на винятковій значущості листування політичного в'язня, яке вирізняється особливістю коментування, що здійснюється у взаємодії з суспільно-політичною ситуацією в країні.

Увага науковця зосереджена й на визначенні певних літературознавчих понять, наприклад, "епістола", "епістолярний стиль", "письменницька критика". Таким чином, В. Кузьменко пропонує власні дефініції деяких понять, зокрема "автокоментар", "епістолярна автокритика", "відкритий лист", "послання", а "лист письменника" розглядає як: "твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистим ставленням автора до дійсності і конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби" [9, с. 55]. У цьому ж розділі автор монографії виокремлює дефініції поняття "лист письменника" та "листування". Окрему увагу В. Кузьменко приділяє історичному розвиткові листа від античності до сьогодення, розкриває специфіку епістолярію митців слова в тоталітарних умовах і вирізняє низку проблем, пов’язаних із теоретичним дослідженням жанру.

Вивчення епістолярію другої половини ХХ ст. хронологічно продовжує Г. Мазоха в докторській дисертації "Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ ст.". Авторка розглядає формування української епістолографічної думки, жанрово-стильові домінанти листування ув’язнених письменників тощо, зосереджує увагу на приватній кореспонденції митців. У роботі комплексно проаналізовано й систематизовано наукові підходи літературознавців до епістолярного жанру, виявлено тенденції і закономірності його еволюції, обґрунтовано жанрову типологію листування П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, Б. Антоненка-Давидовича, І. Багряного, О. Гончара, В. Стуса та багатьох інших. Виокремлено листи-авторизації на прикладі листування

П. Тичини з Л. Озеровим; М. Рильського з М. Ушаковим. У підрозділі 2.3. "Лист як індикатор епохи" дослідниця у висновку, зауважує: "Листування українських адресантів стало ареною історичної й літературної полеміки. Епістолярне контактування слугувало каталізатором національної самосвідомості письменників, відтворювало зародження правозахисного руху в Україні" [12, с. 22].

Авторка досліджує листування як цілісний текст, його поетику в аспекті діалогічного зіткнення з різними культурними кодами й системами. Новаторським у роботі є використання новітніх літературознавчих систем для характеристики особливостей змістовних, структурно-композиційних, жанрових моделей листів, авторського виявлення особливостей і багатоаспектності синтезу як основи модифікації епістолярного жанру. У дослідженні дисертантка пропонує загальну класифікацію модифікацій епістолярію, яка дає змогу побачити й узагальнити як неповторне, так і спільне в жанровому модусі листів, з'ясувати стрижень стильового розмаїття. У висновках підкреслено: "Значення приватного епістолярію в розкритті специфіки ідейно-художніх поглядів письменників, їхньої динаміки полягає в тому, що листування є автентичним джерелом висвітлення творчої індивідуальності адресанта, його світогляду, естетичних засад, психологічних особливостей. Український письменницький епістолярій другої половини XX ст. яскраво позначений автобіографізмом та інтертекстуальністю, ідентифікованою в суголоссі публіцистичного змісту кореспонденції, мемуаристики й художніх творів" [12, с. 28]. Дослідниця доводить, що листи письменників означеного періоду мають "усі ознаки національної самокритики" [12, с. 30].

Уперше до епістолярної спадщини Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби звернулася І. Григоренко з метою висвітлення сутності та особливостей ідейно-естетичних поглядів письменника в контексті доби. Авторка визначила проблемно-тематичні домінанти листів,

розглянула особливості функціонування епістолярних літературно-критичних оцінок Панаса Мирного в літературному процесі кінця XIX – початку XX ст. Науковець пропонує власні дефініції, зокрема: «Приватні листи письменників доцільніше називати *письменницьким епістолярієм*, художні твори у формі листів – *епістолярною художньою літературою*, а поняттям *епістолярій* позначати сукупність листів окремого автора, його приватне листування, що набуло культурно-історичного значення» [4, с. 8].

Історію розвитку творчої індивідуальності, зокрема письменницької індивідуальності Ю. Федьковича різними засобами психологічного знання, досліджує Л. Ковалець. Чи не вперше авторкою комплексно проаналізовано з позицій сучасної біографістики мемуарну спадщину письменника. Залучаючи раніше невідомі листи, дослідниця звертає увагу на їхнє змістове розмаїття, зосереджує увагу на важливих для авторів смислових акцентах та з'ясовує мотиви того або того наголошування.

І. Погребняк уперше до наукового обігу ввела значний масив епістолярію Б. Грінченка. Усього досліджено 1104 його листи до 73 адресатів, у тому числі 1040 архівних листів, які ще чекають публікації. Дослідницею проаналізовано змістові пріоритети громадського дискурсу грінченкового епістолярію, висвітлено кореляцію публічної полеміки Б. Грінченка та М. Драгоманова із провідними концептами приватного листування Б. Грінченка. Авторка розглядає родинне листування як поле посилення епістолярної жанрової еластичності та стихійної уваги до передмодерністської «чуттєвості». Таким чином, епістолярій Б. Грінченка прочитано як особливий субтекст до його спадщини.

Інтимний епістолярій І. Франка став об'єктом дослідження Л. Зарицької, яка визначила особливості поетики листів письменника крізь автобіографічність та інтертекстуальність, що виявляють себе в перегуках публіцистичного змісту епістолярію й художніх творів. Авторці вдалося визначити жанрово-стильові особливості епістолярію, серед яких

виокремлено «листи-сповіді, листи-ліричні образки, етюди на тему кохання» [7, с. 65]. Наявні також листи-наукові розвідки та листи-трактати, які дослідниця вважає ознакою індивідуального стилю письменника: «У таких епістолах поєдналися елементи суто любовного і відкритого листа тощо» [7, с. 65].

Тему інтимного епістолярію продовжила в докторській дисертації А. Ільків. У роботі подано історико-літературний аналіз інтимної епістолярної спадщини вітчизняних письменників другої половини XIX – початку XX ст. До аналізу залучено епістолярну спадщину Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, М. Костомарова, І. Франка, О. Кобилянської, О. Маковея, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, В. Винниченка, А. Кримського, Б. Грінченка, О. Луцького та інших адресантів у всіх жанрових різновидах.

Науковою новизною дослідження є розгляд листа під різним кутом зору: як психоаналітичний простір для втілення авторського «я» (лист як психотекст), лист як мегатекст, лист як еґо-текст, лист як вербальний спосіб відчуження і зближення епістолярних комунікантів, лист як діалог культур, трансляція світоглядів, накладання світів, лист як стилістична система самовираження. Авторка включається в дискусію щодо жанрологічної приналежності листа, здійснюючи типологічне зіставлення художніх особливостей романтичного та модерного листа в українській літературі, уводить до наукового обігу дефініцію «інтимний лист». А. Ільків вважає доцільним «застосовувати поділ на «наджанр» і «метажанр», тобто художньо-документальну прозу вважати наджанром, у структурі якого функціонують метажанри, у тому числі лист. Основними метажанровими характеристиками листа вважаємо жанровий синкретизм (як наслідок – розвинена система жанрово-стильових модифікацій), відтворення реальної дійсності художньо-естетичними засобами, тобто переломлення факту крізь

призму мистецького світовідчуття, здатність листа долучатися до утворення гіпертексту» [8, с. 32-33].

Особливо вагомим здобутком вважаємо нові стратегії в розбудові кобринськознавчого дискурсу в руслі тенденцій сучасної біографістики, проведене А. Швець[21]. Дослідження дозволило реконструювати біографію письменниці на основі вперше введених у науковий обіг документальних матеріалів, верифікувати дати її народження та смерті, висвітлити невідомі досі віхи її життєпису на тлі локальної історії Галичини та Наддніпрянщини, у контексті значущих взаємин із чільними репрезентантами різних поколінь української інтелігенції. Відзначаємо й важливість введеного дисертанткою в науку великого епістолярного корпусу Н. Кобринської, який є унікальним автентичним феноменом міжписьменницької контактології й літературного процесу. До аналізу залучається просопографічний метод, що дозволяє розглядати письменницьку особистість у сукупності індивідуальних рис та взаємин з оточенням.

Дослідники, аналізуючи письменницьку мемуаристику, зосереджують увагу на її значенні для вивчення особи митця та його творчості. Зважаючи на те, що знайомство з письменником вперше відбувається на уроках літератури в школі, а поглиблюється докладніше на наступних етапах навчання, слід залучати увесь масив спогадової літератури, листів і щоденників, які підібрані за певними характерними ознаками. До цієї справи долучилися й методисти. Н. Петриченко в дисертації наводить результати педагогічного експерименту, знайомить із формами роботи з епістолярною спадщиною письменників на уроках літератури. Про більш ґрунтовне використання мемуаристики в середній школі йдеться в посібнику професора О. Галича "Письменницькі мемуари в школі". Науковцем сформульовано методичне підґрунтя для вивчення життєпису митців на основі критичного осмислення їх спадщини.

Різновекторні дослідження надали змогу літературознавцям з'ясувати місце й роль епістолярної спадщини українських письменників у літературному процесі, її вплив на подальший розвиток вітчизняної літератури й становлення історії українського листування.

Посилання

1. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин // Автор и герой. К философическим основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – СПб., 2000.
2. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література" / Л. П. Вашків. – Л., 1995. – 25 с.
3. Гладкий В. М. Эпистолярноенаследие и новеллы В. Стефаника : автореф. дис. на соиск. учен.степ. канд.филол. наук : спец. 10.01.01 „Украинская литература" / В. М. Гладкий. – Львов, 1967. – 19 с.
4. Григоренко І. В. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література" / І. В. Григоренко. – К., 2011. – 20 с.
5. Гулак-Артемовський П. П. Твори / П. П. Гулак-Артемовський. – К. : Дніпро, 1964. – 199 с.
6. Дудко В. И. Эпистолярноенаследиеукраинскихписателей-реалистовконца XIX – нач. XX вв. в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей : автореф. дис. насоиск. учен.степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 „Украинскаялитература" / В. И. Дудко.– М., 1989. – 18 с.
7. Зарицька Людмила. Жанрово-стильові особливості епістолярію Івана Франка (на матеріалі інтимного листування) : автореф. дис. ... канд. філол.

наук : 10.01.01 / Л. В. Зарицька; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 19 с.

8. Ільків Анна Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: автореф. дис. ... д. філол. наук : 10.01.01 / А.В. Ільків; Київський ун-т імені Бориса Грінченка. – К., 2016. – 43с.
9. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років XX ст. / В. Кузьменко. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 306 с.
10. Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / Упор. та автор передмови В. Станіславський.— Т.1. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. — 480 с.; Листи Івана Мазепи. 1692–1700 / Упор. та автор вступного дослідження В. Станіславський. — Т. 2. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2010. — 752 с.
11. Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини / Жанна Ляхова // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 70 – 81.
12. Ляхова Ж. Т. Листи Тараса Шевченка і розвиток українського епістолярію в першій половині XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ляхова Жанна Тимофіївна. – К., 1974. – 154с.
13. Мазоха Г. Український письменницький епістолярій другої половини XX століття: жанрово-стильові модифікації / Г. Мазоха. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
14. Мацько В.П. Епістолярний материк. Том 1.Хмельницький:Видавець ФОП Цюпак А.А., 2018. – 448с.
15. Назарук М. Й. Українська епістолярна проза кінця XVI – поч. XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Назарук Микола Йосипович – К., 1994. – 192 с.

16. Повнезібраннятворів Тараса Шевченка / за заг. ред. С. Єфремова. – К. :Держ. вид-во України, 1929. – Т. 3. – 1002 с.
17. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво / Ф. Прокопович // Філософські твори : в 3 т.– К. : Наук. думка, 1979.
18. Святовець В. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості / В. Святовець. – К. : Вища шк., 1981. – 184 с.
19. Ткачівський В. В. Німецькомовне листування Івана Франка як літературознавче джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / В. В. Ткачівський. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
20. Українська мемуаристика XI- XX ст. // Стара Україна. – 1924. – Ч. IX X. – С.119- 156.
21. Швець А. Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / Ін-т Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій; ВГО Союз Українок. – Львів, 2018. – 752 с.

Тема 5

Лінгвотеоретичні аспекти вивчення епістолярію

Відзначаючи різноаспектність у дослідженні листів не лише гуманітарними науками, а й іншими, вважаємо, що заслуговує докладного аналізу й лінгвостилістичне вивчення письменницького епістолярію. Мовознавчі дослідження епістолярних текстів зосереджено на розгляді приватного листування XVII ст. (В. Передрієнко, Н. Торчинська), мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців (С. Богдан, О. Братаніч, Л. Ткач, І. Черкез та ін.), впливі епістолярію українських письменників кінця XIX – початку XX ст. на процес нормалізації української літературної мови (М. Пилинський, К. Ленець), визначенні лінгвостилістичних характеристик епістолярного стилю, вивчення його історії (К. Ленець), ролі письменницької листової спадщини у розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства (В. Статєєва), вивчення мовленнєвого етикету (С. Богдан, К. Ленець, О. Мельничук, Н. Журавльова), розгляді фразеологічних, етикетних та дискурсивних одиниць (С. Ганжа, Е. Вєтрова, Н. Павлик, Ю.Невська).

Постало питання приналежності листів до стилів української мови. На основі функціональної ознаки до вже відомих стилів: художньо-белетристичного, офіційно-ділового, суспільно-публіцистичного, наукового – мовознавці Л. Щерба, Ш. Баллі додали й епістолярний стиль. Російські мовознавці Т. Винокур і М. Кожина виокремили чотири стилі: художній, офіційно-діловий, науковий та епістолярний.

Українські вчені-лінгвісти К. Ленець і М. Пилинський стверджують, що до 1917 р. українська літературна мова "могла розвиватися переважно в художньому стилі, частково в публіцистичному та науковому, основи жанрів яких складались у надрах епістолярного стилю" [2, с. 161]. Саме історія

листування в Україні українською мовою до XIX ст. зберегла поодинокі приклади.

Мовностилістичні особливості епістолярію українських письменників були предметом спеціального дослідження лінгвістів. Варто згадати монографію М. Пилинського "Мовна норма і стиль", де автор звертався до листів українських письменників, акцентуючи при цьому на неоціненному фактичному матеріалі вивчення мови XIX ст.: "Текстами, дуже вдячними для аналізу розвитку норм, особливо для першої половини XIX ст., видаються нам листи українських письменників. Адже на той час, крім творів художньої літератури, це були фактично єдині зразки української писемної мови. Крім того, у листах українських письменників XIX ст. простежується зародження майже всіх сучасних функціональних стилів: розмовно-побутового, літературного мовлення, ділової мови, публіцистики, а пізніше навіть наукової мови" [6, с. 177].

Завдяки лінгвостилістичному вивченню письменницької мемуаристики XIX ст. науковці змогли виявити фактори, що відобразились у вітчизняному листуванні, зокрема, йдеться про відсутність періодики, адже заборона української мови мотивувала українську творчу еліту до епістолярного спілкування, що, безсумнівно, сприяло оприлюдненню епістолярних літературно-критичних оцінок. Листування змушувало авторів докладати значні зусилля, щоб довести правомірність і повноправність функціонування української мови й української літератури як самодостатніх.

Останнім часом дослідження української мемуаристики збагатилися новим поняттям – письменницький дискурс. Так, наприклад, Н. Павлик [5] захистила кандидатську дисертацію, де розглядається типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні, у Белграді видано монографію Л. Попович, присвячену вивченню епістолярного дискурсу на матеріалі української та сербської мов [7].

Мовні особистості письменників, які відіграли значну роль у процесі становлення української державності, культури, мови й літератури, привертають особливу увагу вітчизняних науковців, адже їх епістолярій є джерелом як особистісного дискурсу їх авторів, так і скарбницею культурно-суспільних надбань доби, у яку їх створено. Таким є дослідження Ю. Невської [4], предметом якого є дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу на матеріалі листування Миколи Куліша. Дисертанткою в теорію епістолярного дискурсу введені поняття матриці листа, зовнішньої і внутрішньої рамок листа, уточнені поняття дискурсу, епістолярного дискурсу, неуспішного дискурсу, дискурсиву та комплексне поняття листування в категоріях макропрагматики, що в сукупності дозволяє говорити про значущість цього дослідження як для мовознавчих, так і літературознавчих і джерелознавчих наукових напрямів.

А. Найрулін на матеріалі листів М. Коцюбинського та його сучасників розглянув особливості вираження культурно-історичного й прагмалінгвального компонентів [3].

У дисертації О. Красовської [1] здійснено комплексний аналіз мовних параметрів, що мають конотативний відтінок і представлені в епістолярній спадщині Лесі Українки – це перше наукове дослідження листування письменниці.

Дисертація О. Холодняк [8] охоплює питання стилістики листів М. Максимовича та відображення в них певних рис мовної особистості автора. Авторкою в межах комплексного підходу представлений аналіз листівукраїнського вченого XIX ст., першого ректора Київського університету М. Максимовича з позицій лінгвістики тексту і теорії комунікації, виявлено особливості структурування епістолярних текстів автора різної функційно-стилістичної належності та проаналізовано репрезентовані в них мовні одиниці, а з погляду лінгвоперсонології – схарактеризовано основні риси мовної особистості М. Максимовича, які

виявляються в його епістолярній спадщині. Створено комплексну типологію епістолярних текстів М. Максимовича, співвідносну з мовленнєвими жанрами.

Посилання

1. Красовська О.М. Мовні параметри епістолярію Лесі Українки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – К., 2010. – 20 с.
2. Ленець К. В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К. В. Ленець, М. М. Пилинський // Жанри і стилі української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 160 197.
3. Найрулін А. О. Культурно-історичний і прагмалінгвальний компоненти в письменницькому епістолярію початку XX століття: Дис. канд. філол. наук 10.02.01 / Найрулін Анатолій Олександрович. – Київ, 2011. – 247с.
4. Невська Ю. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологійно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша): Дис. канд. філол. наук 10.02.01 / Невська Юлія Володимирівна. – Харків, 2018. – 231с.
5. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Павлик Неля Віленівна. – Бердянськ, 2005. – 229 с.
6. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
7. ПоповићЉь. Епистоларни дискурс украіјинског и српскогјезика : монографије / ЉьПоповић. – Београд : Филолошки факултет у Београду, 2000. – 305 с.
8. Холодняк О.В. Стилістика листів М.О. Максимовича: Дис. канд. філол. н.: 10.02.02./ Холодняк Олена Василівна. – Харків, 2017. – 24с.

Тема 6

Жанрові ознаки листів. Дефініції. Класифікації

Незважаючи на давню історію листа, і досі маємо багато нерозв'язаних проблем. Науковці розглядають лист здебільшого як літературний жанр і як жанрову форму публіцистичної творчості, причому не беруть до уваги характер листа за змістом: діловий, мемуарний, дружній тощо. Цікавими з цього приводу є міркування М. Коцюбинської щодо визначення листа, на її думку це: "Інтелектуальний продукт особливого роду. Текст як багатофункціональна система, дотична до різних сфер суспільної та індивідуальної свідомості, стилістично неоднорідна, змістовно багатогранна максимально-просто впритул-наближена до найінтимніших пластів духовного буття людини. Своєрідний синтез ratio й emotion" [8, с. 5]. Дослідниця відносить листи до проміжного жанру, оскільки в них "трансформується, висвітлюється окремими вкрапленнями і щоденник, і вірш у прозі, і публіцистичні пасажі, і лірична сповідь, і дидактичні розмисли. І цим переліком жанрова картина листа аж ніяк не вичерпується" [8, с. 18]. В. Галич вважає, що немає потреби й необхідності зараховувати лист "до якогось непевного, до кінця не зрозумілого проміжного жанру. Листи органічно вписуються в жанрову систему публіцистики й посідають у ній належне й зовсім не проміжне становище" [4,с. 481]. Дослідник епістолярію XX ст. В. Кузьменко зазначає: "Не викликає сумніву й існування епістолярного жанру в переліку традиційних жанрів публіцистики" [9, с. 159].

На нашу думку, враховуючи давню історію листів, їх слід віднести до жанрової системи мемуаристики, особливо якщо це зразки минулих століть. Щодо думок В. Галич, В. Кузьменка, то вважаємо, що лист може бути зарахованим і до публіцистики, якщо це, наприклад, відкриті листи, листи-звернення тощо. Такі зразки епістол бачимо в письменників XX ст., а от у XIX ст. їх було не так багато, наприклад, листи Г. Квітки-Основ'яненка,

звернення корифеїв української сцени про зняття заборон з української мови, колективний лист письменників до Д. Мордовця з питання встановлення пам'ятника Л. Глібову, «Зазивний лист до української інтелігенції» П. Куліша, «Одвертий лист до галицької української молодежі» І. Франка, пастирський лист «До рускойинтеліґенціи» А. Шептицького, написані на межі XIX – XX ст.

Відкритий лист у досліджуваному столітті часто використовувався як форма критики чи дискусії, наприклад, листування між Б. Грінченком («Листи з України Наддніпрянської») і М. Драгомановим («Листи на Наддніпрянську Україну»). Окремі дослідники шукають аргументів на підтвердження тези про те, що лист – жанр публіцистики. Однак, і ця концепція є досить суперечливою. По-перше, епістолярій у цілому, на відміну від публіцистики, не звернений до аудиторії (за винятком відкритих листів); по-друге, лише частина кореспонденцій має публіцистичний характер; і останнє заперечення: публіцистика виникла пізніше листування.

Усе це пов'язано з невизначеністю жанрової приналежності мемуаристики, що цілком зрозуміло, бо, як пише Н. Копистянська: "Завдяки літературній еволюції жанр може бути стійким як загальнотеоретичне поняття, але буде змінюватися в безперервному історичному розвитку та національній своєрідності, індивідуальності ж набуде у творчості видатних письменників, тобто в понятті жанру поєднується стійке та змінне" [7, с. 182]. Поділяємо думку теоретика літератури, бо письменник є завжди і новатором, і теоретиком жанру, і його творцем водночас, тому при дослідженні української письменницької мемуаристики XIX ст. звертатимемо увагу на своєрідність цього метажанрового утворення.

За античною традицією розрізняли двадцять один вид листів за їх основною думкою: дружній, рекомендаційний, зневажливий, докірливий, втішний, викривальний, повчальний, загрозливий, наклепницький, заохочувальний, порадницький, прохальний, запитальний, лист у відповідь,

пояснювальний, звинувачувальний, захисний, вітальний, іронічний, вдячний, конфіденційний лист [1].

Серед дослідників епістолярію точаться суперечки стосовно жанрових різновидів листа. Н. Бєлунова виділяє шість видів: "Дружній, діловий, науковий, публіцистичний, художній і побутовий" [2,с. 75-78], В. Кузьменко називає такі: "Епістолярні статті, відкриті листи, епістолярні памфлети" [9, с. 194], В. Здоровега перераховує "відкритий лист, послання, лист без адреси, звернення, заява, привітання" [6, с. 262]. Однак подібні різновиди не вмотивовані. Наприклад, дружній лист може бути водночас і художнім, і побутовим, так само як публіцистичний – діловим. Н. Бєлунова не обґрунтувала такого свого вибору, зокрема в чому полягає специфіка наукового листа? Помічаємо тавтологію й у класифікації В. Здоровеги: лист без адреси передбачає відсутність адресанта, тоді чим пояснюється його існування; звернення, заява, привітання також важко зарахувати до епістолярію, бо кожен з представлених типів має свою специфіку, структуру й особливості текстотворення.

Не позбавлена умовності класифікація листів І. Войцехівської та В. Ляхоцького: "За типом змісту (листи-повідомлення, листи-запити, листи-відповіді тощо) і за жанрами (листи-біографії, листи-нотатки, листи-інтерв'ю тощо). Класифікують листи і за так званими зворотними блоками: лист-відповідь у хронологічному порядку, який наочно показує інтенсивність листування (разові та постійні кореспонденти)" [3, с. 25]. Подібна схема може бути прийнятною для листів не віддалених у часі, досліднику складно простежити листи-відповіді чи листи-нотатки минулих століть з огляду на специфіку жанру, більшість із них не дійшла до сьогодні, інші розпорошені по архівах світу.

З огляду на особливості предметно-тематичної змістовності групи листів із домінантою "актуальні події суспільно-політичного життя", Л. Морозова пропонує вирізняти серед них дві жанрові модифікації: "лист-

роздум про актуальні події суспільно-політичного життя і лист-роздум з онтологічною тематичною домінантою, тобто лист з роздумами про сенс людського буття, про своє місце в навколишній дійсності і т. і., проте наголошуємо на тому, що відмінність між ними базується на формальній наявності конкретно означених автором роздумів про буття і його сенс, про своє місце в швидкоплинному світі, про безсмертя художників тощо" [3, с. 99]. Тут же дослідниця наводить дефініцію листа-роздуму. Отже, за Л. Морозовою, "лист-роздум про актуальні події суспільно-політичного життя – це жанрова модифікація письменницького листа, автор якого повідомляє про перебіг актуальних подій суспільно-політичного життя свого часу, аналізує й оцінює їх, виходячи з власних політичних поглядів і переконань. Його характерні риси – це: оперативність, зумовлена часовою актуальністю суспільно-політичних подій; значне просторово-часове розмежування рамочного й сюжетного планів за умови, якщо автор листа аналізує та оцінює актуальні події, зіставляючи їх з фактами суспільно-політичного життя минулого; синез фактографічного та суб'єктивно-ліричного типу композиційної побудови, як і домінування композиційно-мовленнєвих форм "повідомлення" і "роздум" [3, с. 99-100].

Сьогодні важко знайти ґрунтовну розробку, присвячену теорії епістолярію. Польська дослідниця С. Скварчинська в монографії "Теорія листа", виданій у 1937 р., подає дві полярні точки зору, розмежовуючи погляди дослідників на теорію і практику письменницької епістоли, виділяючи два підходи: перший – письменницький епістолярій розглядають як жанрово повне й самоцінне явище; другий, традиційний підхід – його представники визнають тільки апроксемативну сутність листа, тобто спеціально беруть до уваги лише практичну сторону. Спираючись на традиційний підхід, дослідниця виділяє чотири апроксимативні теорії листа: теорію листа-мови (промови); теорію листа-напівдіалогу; теорію листа-розмови; теорію листа-визнання. Авторка вказала на існування "ніби-теорій",

представники яких визначали лист як єдино продукт практичних потреб" [13, с. 187]. Цінними є і міркування дослідниці, які, на нашу думку, підтверджують постійне зацікавлення жанровою приналежністю листа, адже вона вважає, що: «Лист – це світ справжнього парадоксу. Парадоксальність листа полягає в тому, що, не будучи початково літературним жанром, у своїх конкретних реалізаціях лист буває зарахованим до шедеврів світової літератури, коливається між діалогом і монологом, обслуговуючи практичні потреби, в цьому сенсі будучи первинним жанром, послуговується письмовою, а отже, певною мірою вторинною формою мови» [13, с. 178].

Термінологічна плутанина, пов'язана з визначенням жанру й дефініції понять, створює ряд труднощів. Отже, є нагальна потреба у розв'язанні понять та термінологічного наукового апарату.

Немає одностайності науковців у поглядах стосовно дефініції таких понять: "лист", "епістолярний стиль", "епістолярний жанр", "епістолярна форма", "епістолографія" тощо. Добре знаним є термін "епістола" (від грец. epistole – послання, лист) та похідні від нього означення: рід ("епічна епістола", "віршована епістола", "епістолярна драма"), жанр ("епістолярна публіцистика", "епістолярний роман", "епістолярний жанр"), стиль ("епістолярний стиль", "стиль дидактичної епістоли"), поетика ("епістолярна формула", "епістолярний код").

В. Кузьменко звертає увагу на вживання терміна "епістола" в різних родових категоріях: "епістолярія", "епістолярій", що призводить до ускладнення в розумінні жанрової природи епістоли. Для письменницької епістоли пропонується таке визначення: "Лист письменника – це твір літературного та історіографічного жанру, позначений яскраво вираженою психологічною інтроспекцією та особистісним ставленням автора до дійсності й конкретного адресата, написаний з урахуванням специфіки кореспонденції певної історичної доби" [9, с. 61-64]. Дискусійним, на нашу думку, є твердження "*написаний з урахуванням специфіки*

кореспонденції"(курсив наш. – *В. П.*), бо, з огляду на те, що лист – джерело збереження культурно-історичної пам'яті, він не може писатися з якимось "урахуванням". Лист, тим більше крізь призму мемуаристики, якраз і видається цінним тому, що є автентичним у своєму роді, на відміну від художньої творчості, яка підпорядкована стильовим течіям доби.

Для аргументації запропонованої концепції В. Кузьменко посилається зокрема на ту обставину, що переважна більшість представників українського письменства ніколи не зводила свою життєву місію тільки до писання художніх творів. Реальна дійсність часто примушувала митців "підставляти плечі під тягарі інших справ – громадсько-політичних, освітніх, видавничих" [9, с. 61-64]. Письменницька мемуаристика XIX ст. яскраво підтверджує тезу науковця, бо окрім художньої творчості, яка не завжди могла побачити світ через цензурні утиски, діячі активно листувались, у цих листовних взаєминах і порушувалися питання створення шкіл, друкарень, громад, товариств, покликаних упроваджувати націєтворчі ідеї в народні маси.

Цілком підтримуємо ключові дефініції, запропоновані І. Григоренко: «приватні листи письменників доцільніше називати *письменницьким епістолярієм*, художні твори у формі листів – *епістолярною художньою літературою*, а поняттям *епістолярій* позначати сукупність листів окремого автора, його приватне листування, що набуло культурно-історичного значення» [5, с. 8].

З'ясуємо дефініцію поняття "листування". Античні й середньовічні автори усвідомлювали зв'язок між кореспондентськими парами як "бесіду, діалог і взаємоузгодженість послань" [11, с. 236]. Л. Смирнова наголошує, "що лише пара листів може розглядатись як листування" [12, с. 198]. На підставі проведеного аналізу ми вважаємо, що листування – це вербальний комунікативний процес пари адресат-адресант, об'єднаний спільною метою,

темою та ідеєю протягом певного часу, спрямований на розв'язання поставленої в листі проблеми.

Зважаючи на зміст значної кількості визначень, дефініцій поняття «лист», доходимо висновку, що в аспекті нашого дослідження цей багатогранний жанр репрезентує сторінки життя як адресата, так і адресанта. А отже, лист не можна розглядати окремо від творчості письменника, бо він є водночас і літературою, і творчістю; лист письменника – це документ часу і ключ до простеження становлення його творчої концепції. Таким чином, лист дає змогу краще пізнати епоху, умови життя людини, є важливим культурологічним документом життя нації, що має значну пізнавальну й художню цінність. Саме ці якості дають підставу розглядати лист як одне з джерел збереження історичної та духовної пам’яті й, отже, у цій функції сприймати його крізь призму мемуаристики, в основі різних визначень якої – пам’ять.

Посилання

1.Античнаяэпистолография: очерки / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пасек. – М. : Наука, 1967. – 126 с.

2.Белунова Н. И. Дружеское письмо творческой интеллигенции как эпистолярный жанр / Н. И. Белунова // Филол. науки. – 1997. – № 6. – С. 81-89.

3.Войцехівська І. Н. Епістологія. Короткий історичний нарис / І. Н. Войцехівська, В. П. Ляхоцький. – К., 1998. – 54 с.

4. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.

5. Григоренко І. В. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.

філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / І. В. Григоренко. – К., 2011. – 20 с.

6. Здоровега В. Й. Збагнути день сущий / В. Й. Здоровега. – К. : Дніпро, 1988. – 263 с.

7. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія / Н. Копистянська. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.

8. Коцюбинська М. „Зафіксоване і нетлінне”: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера; Х. : Правозахисна група, 2001. – 293 с.

9. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / В. Кузьменко. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 306 с.

10. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. … канд. філол. наук : 10.01.06 / Морозова Людмила Іванівна. – К., 2006. – 223 с.

11. Сметанин В. А. Византийскоеобщество XIII – XV веков: (по даннымэпистолографии) / В. А. Сметанин. – Свердловськ: Изд-воУральскогоун-та, 1987. – 288 с.

12. Смирнова Л. Н. Типы и видыизданийэпистолярногонаследия / Л. Н. Смирнова // Принципыизданияэпистолярныхтекстов. – М., 1985. – С. 198.

13. Skwarczyńska S. Teorialistu / StefaniaSkwarczyńska. – Lwów : PierwszaZwiązkowaDrukarnia, 1937. – 373 s.

Тема7

Методичні аспекти вивчення епістолярію в школі та виші

Початок XXI століття ознаменовано ґрунтовною модернізацією змісту освіти пошуком нових освітніх парадигм, що зумовлені на розвиткові високоосвіченої творчої особистості.

У кожної людини є улюблена книга дитинства, з перших років життя дитина знайомиться з літературою. Спочатку це були міфи, казки, легенди, загадки, утішки, а потім пригоди, фантастика, і – перші твори про кохання. Так література входила в світ окремої дитини, так вона входить у людське життя сьогодні, яке насичене Інтернетом, аудіокнигами, повідомленнями через гаджети тощо. Що залишається сьогодні? Електронний лист? Ні, адже він не зберігається як листи О. Пушкіна до дружини, любовні листи Мазепи до Мотрі Кочубеївни, питання розвитку літератури в епістолярній дискусії М. Драгоманова з Б. Грінченком та ін. Цей перелік можна продовжувати до безкінечності, адже те, що написано (особливо нашими предками) залишається навіки.

Сьогодні завдання кожного учителя, викладача на початку прагматично-інформаційного століття не загубити «духовну ауру нації» й душу маленької особистості. Найкращим засобом відродження національної самосвідомості молоді є знайомство з творчою спадщиною письменників, яскравими фактами біографії, щоденниковими записами, спогадами тощо. Про зацікавленість біографіями видатних діячів як минулого так і сучасного періоду свідчить такий факт. У 1887 р. за ініціативи Н. Кобринської, при підтримці І.Франка та Олени Пчілки було видано альманах «Перший вінок», у змісті, третя частина була присвячена «біографіям знатних жінок». У листі до Ганни Барвінок Кобринська зазначала, що подасть «Біографії: Марка

Вовчка, Ваша, добродійко, і Олени Пчілки яко репрезентанток жіноцтва українського»[1].

Потреба в мемуаристиці існує постійно, бо пов'язана з історичною пам'яттю, генетичним зв'язком поколінь, прагненням залишити нащадкам духовний спадок. «Людина шукає опори, відповідей на важливі для неї питання в історичному досвіді попередників, одним із джерел якого є мемуарна література»[2]

При використанні письменницької мемуаристики на уроках літератури необхідно пам'ятати про пізнавальне й виховне значення. Кожному необхідно з'ясувати з якою метою слід застосовувати ті чи інші матеріали.

Надія Петриченко пропонує дві схеми, які ми наводимо нижче.

[1]Кобринська Н. І. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 396.
[2]Петриченко Н.Г. Використання епістолярної спадщини письменників на уроках української літератури. – К.: Ленвіт, 2004. – С. 5.

Схема 1

Можливості використання епістолярної спадщини у процесі вивчення української літератури

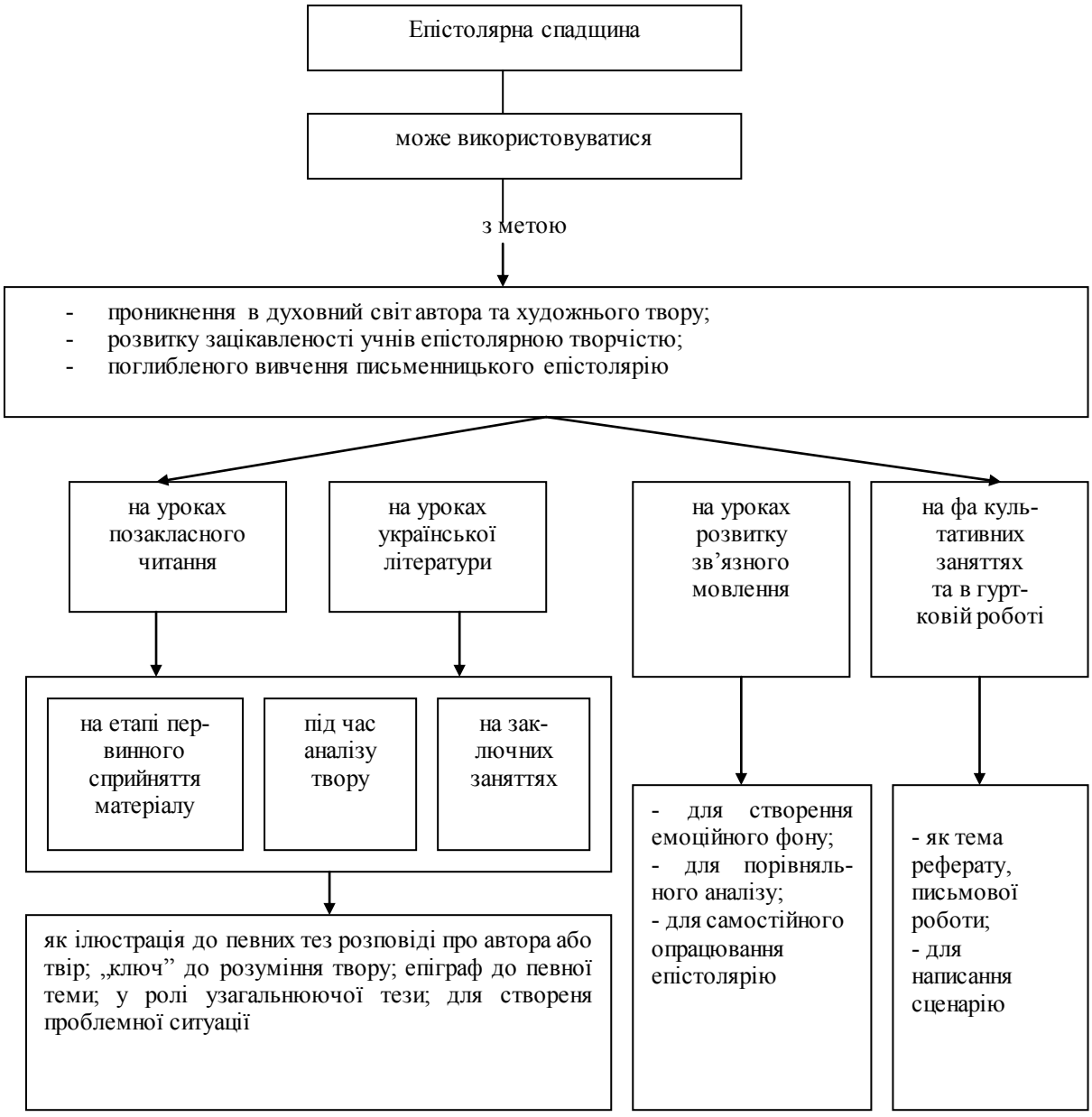

Організація діяльності вчителя під час вивчення епістолярної спадщини

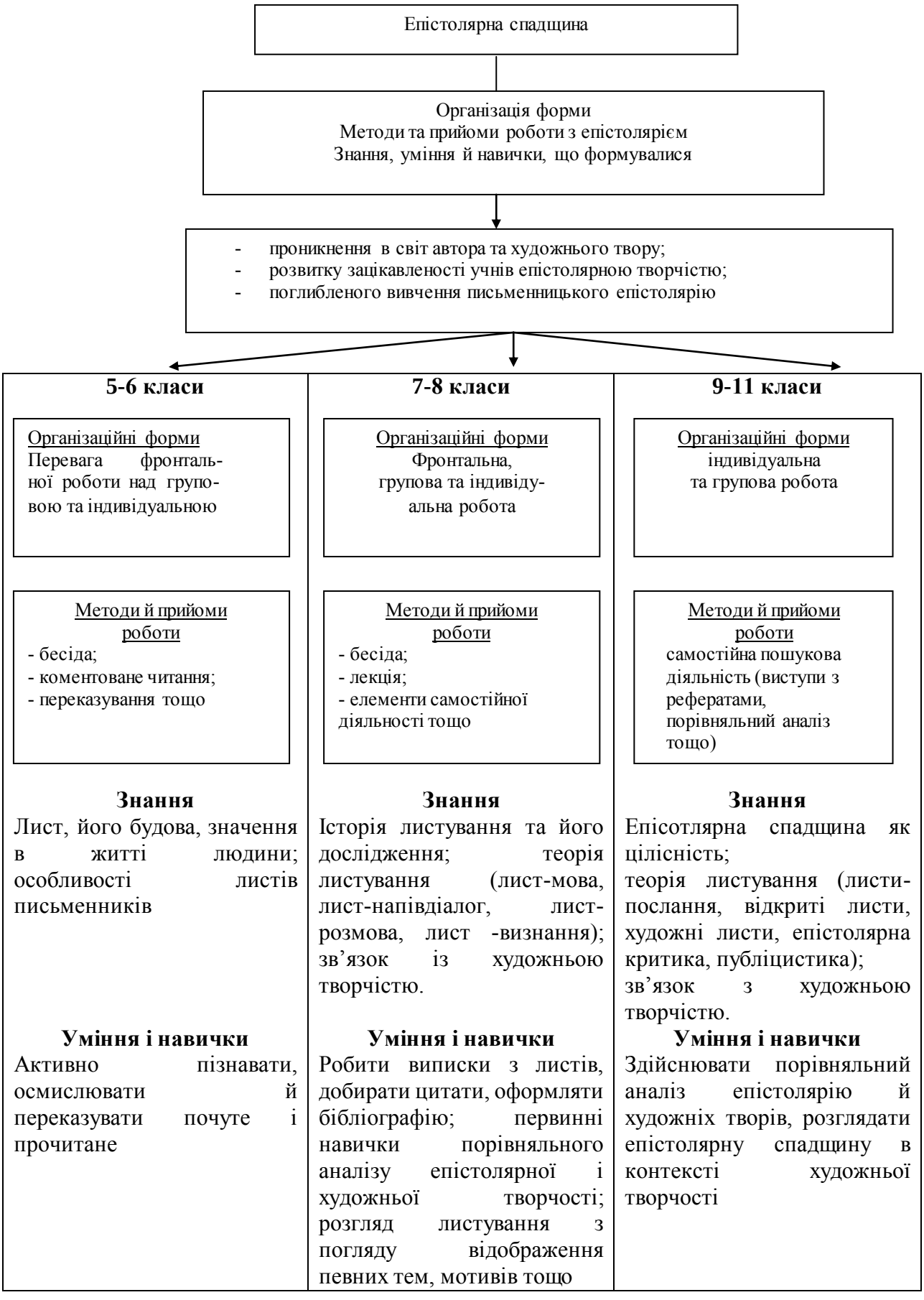

Звичайно, що не варто обмежуватися означеними у схемі 2 методами і прийомами, бо кожен учитель – це артист, який пише сценарій свого уроку, що завжди має бути прем'єрою, і залишати в маленьких душах вогник незгасаючого потягу до знань.

Письменницьку мемуаристику можна використовувати на різноманітних етапах уроку. Це і уроки вивчення біографії, коли залучаються спогади сучасників і однодумців: щоденникові записи, листи, які є шифром до аналізу певних творів. Цікавою формою роботи з мемуарами на уроках української літератури може послужити добір епіграфів до учнівських творів, цитати з листа може бути використаною в ролі епіграфа до уроку. Н. Петриченко зазначає, що «Використання таких афористичних характеристик є досить вдалим методичним прийомом. Пошуки можуть стати одним із видів домашніх завдань»[1].

Неоціненні надбання мемуаристики приносять користь у позакласній роботі з літератури. Тут великі можливості для діяльності: вікторини, літературні вечори, наприклад, День листа, гурткова робота. Організація гуртkової роботи з літератури є також об'єктом уваги дослідників (І. Шаргородська, Д. Білецький, Г. Глухова). На засіданнях гуртка можна розглядати мемуаристику окремого письменника. Петриченко пропонує усередині гуртка організувати діяльність мікро груп: історики, літературознавці, мовознавці[2].

Отже, мемуаристика може стати важливим засобом підвищення в учнів інтересу до літератури. Слушною є думка О. Галича, що «Мета залучення мемуаристики до структури й змісту уроків літератури – показати неповторну особистість автора спогадів, розкрити еволюцію його світогляду з точки зору відображення цих процесів у творчості, визначити місце й роль

[1]Петриченко Н.Г Вказана праця. – С. 59.
[2]Петриченко Н.Г Вказана праця. – С. 116.

у літературному житті держави, передати значення того чи іншого твору для майбутніх генерацій»[5].

При використанні письменницької мемуаристики в старших класах або на засіданнях літгуртка варто поставити проблемні питання на зразок: «Що ж таке мемуари – літературний жанр, рід чи особливий тип словесного мистецтва?», «Як співвіднести ціннісні властивості мемуарів: документальність, типізацію, образність?» тощо.

Учені-методисти (А. Ситченко, А. Лісовський, Н. Волошина, Є. Пасічник) пропонують різноманітні шляхи до аналізу художніх творів у школі, однак не згадують про мемуарні твори. Василенко І. Пропонує схему аналізу таких творів. Наведемо її:

1. Назва твору (вплив на подальше розуміння).
2. Особливості змісту мемуарного твору.
3. Визначення автором причин написання спогадів.
4. Обґрунтувати визначення жанру.
5. Наявність у творі елементів сюжету.
6. Композиція мемуарів, поетика, мовні засоби.
7. Об'єктні чи суб'єктні мемуари.
8. Образність та документальність у творі.
9. Характеристика героїв спогадів.
10. Особливості виявлення авторської позиції, постать автора у творі.
11. Психологізм мемуарного твору.
12. Минуле і сучасне, час, простір у мемуарах.
13. Історична та художня цінність спогадів.
14. Філософський рівень твору.
15. Значення спогадів у творчій спадщині автора[6].

[5]Галич О.А. Письменницькі мемуари в школі. Видання друге. – Луганськ, ВКФ „Знання", 2001. – С. 4.
[6]Василенко І.М. Вивчення мемуарної літератури як умова формування духовної культури молоді // Освіта Донбасу. – 2004. - № 2 (103). – С. 27-28.

Зрозуміло, що самостійно учням зробити аналіз за поданою схемою буде важко, тому необхідна підтримка учителя.

Методика викладання української літератури – це завжди рух уперед у пошуку нових методів, форм і прийомів вивчення життєвого й творчого шляху письменника. І головна роль у процесі навчання, безсумнівно належить учителю-словеснику.

Пропонуємо теоретично-практичну розробку вивчення біографії письменника в 9 класі із застосуванням листів.

Актуальність вивчення життєпису письменника все більше потребує наукового обґрунтування з позицій інноваційної методики. Сталою традицією є використання хронологічних таблиць, запис основних подій з життя письменника, заучування біографії, поданої в підручнику – це все зменшує виховну силу уроків літератури. За таких підходів зовсім нівелюється епоха митця, час, за якого він жив, спогади його як однодумців, так і опонентів, нарешті мемуарна спадщина самого письменника, яка є ключем до аналізу не тільки самої постаті, а й допомагає глибше ввійти в таїну написання твору.

Існуюча джерельна база з проблеми вивчення біографії письменника в школі представлена різноманітними підходами. Так, перший підручник з методики викладання української літератури в школі за часів незалежності України Б.Степанишина. Учений-методист звертав увагу на зацікавленні постаттю письменника, бо саме життєписом митця розпочинається на уроці вивчення монографічної теми і це має стати поштовхом до зацікавлення його творчістю. З огляду на це пропонується: «Поменше дат, назв, другорядної інформації, а побільше цікавих епізодів з підтекстним зверненням до почуттів учнів» [8, с. 182].

Є.Пасічник розглядав принципи вивчення біографії, джерела, форми і методи. Учений наголошував, що варто проводити уроки вивчення біографії письменника у різних методичних формах. Пропонується два різновиди

лекцій. «Перший – монологічний виклад матеріалу учителем із застосовуванням ораторських прийомів; другий – монологічна розповідь з широкою постановкою завдань, що активізують мислення учнів» [6, с. 198]. Звичайно, що сухо підготовлена лекція не викличе зацікавлення в учнів, тим більше, якщо вона проводитиметься за шаблоном. Тому варто застосовувати різноманітні методичні прийоми для підсилення емоційного сприйняття матеріалу.

Ніла Волошина пропонувала розглядати біографію письменника в єдності з його творчістю, зауважуючи на методичній специфіці: вивчення біографічного матеріалу в середніх класах та старших. Методист акцентувала увагу на видах біографій: нарис життя і творчості та життєвий і творчий шлях письменника. На цій підставі авторка накреслила шляхи вивчення біографії: «викладання біографії з загальною характеристикою творчого шляху і послідовним текстуальним вивченням твору; розповідь про життя та літературну діяльність письменника переривається аналізом твору; монографічна тема починається з вивчення творчості художника, а біографія вивчається самостійно з наступним узагальненням вчителя» [5, с. 110]. Серед основних методів, форм і прийомів запропоновано проблемну лекцію, урок-бесіду з доповідями учнів (старша школа. – прим. В.П), віртуальні екскурсії в місця, пов’язані з життям митця, ретельне дослідження портретів, ілюстрацій, документів, мемуаристики; відтворення портрета письменника може здійснюватись шляхом виразного читання уривків з художніх творів тощо.

А.Ситченко, спираючись на досвід попередників розглядає специфіку вивчення біографії в основній та старшій школі, зауважуючи, що «основою вивчення авторської біографії є історико-психологічний метод пізнання мистецтва слова» [7, с. 97], автором якого є Ш. Сент-Бев. Французький учений доводив, що життя і психологія письменника зумовлюють його зміст і жанр твору.

Науково-методичний досвід останніх років засвідчує появу нових підходів до викладання біографії письменника. Так, Г.Токмань наголошує, що «викладання біографії письменника ґрунтується на таких принципах: історизму, фактуальності, психологізму, екзистенційності, естетизму» [9, с. 180-181]. Серед форм проведення уроку-біографії пропонуються: «урок-лекція, самостійні співдоповіді учнів, заочні екскурсії, уроки-композиції, уроки-панорами. Учений зауважує, що завжди на уроці дієвим методом залишається слово вчителя. Авторка радить вивчати біографію письменника і його індивідуальний стиль, бо саме – біографічні факти пояснюють ознаки стилю» [9, с. 188]. У фахових журналах, на шпальтах педагогічних газет можна зустріти статті, де вчителі української мови та літератури пропонують власний досвід із вивчення біографії письменника, наприклад, О.Заїка, Н. Порало.

Сьогодні, на жаль, зовсім нівелюється шкільною практикою використання надбань мемуаристики письменників і творів історико-біографічної літератури й критики. У цій галузі активно працюють сучасні учені О.Галич, О.Куцевол, Н. Петриченко та ін. Пропонуємо на прикладі програми для 9 класу застосувати різноманітні форми роботи із вивчення життєпису митців. Зважаючи на вік дев'ятикласників варто побудувати цей урок із залученням великої кількості учнів. Так, наприклад, при вивченні біографії Г.Сковороди звернемося до серії книг – «Життя видатних дітей» [1], де подано цікаві історії з дитинства майбутніх письменників. Один учень, використовуючи оповіді Валерія і Наталі Лапікур про мандрівного поета ознайомить клас з дитячими роками майбутнього філософа. Автори подають і сентенції, які Г.Сковорода написав для свого найкращого учня Михайла Ковалинського, тож дамо можливість учням поміркувати над словами письменника: «Найкращий путівник у старості – це наука. Бо людину в старості залишає все, крім науки. Маючи друзів, уважай, що ти володієш скарбом. Прекрасне – важке. Короткий шлях веде до зла» [1, с. 22], таким

чином закличемо учнів до морально-філософських роздумів про швидкоплинність людського життя. Логічним продовженням після дитячих споминів буде звернення до юнацьких пригод письменника.

Видавничий центр «Академія» започаткував серію видань «Автографи часу», де вже побачили світ твори про О.Кобилянську, І.Франка, В.Стефаника, В.Винниченка та ін. У 2012 р. з'явився роман про Г.Сковороду, написаний за канонами пригодницького твору, де подано авторське бачення європейських подорожей 1750 – 1753 рр. молодого поета. Самостійно опрацювати учням цей твір буде складно, тому вчителеві слід подати короткий зміст, зупинившись на ключових моментах оповіді. З метою кращого ознайомлення з постаттю письменника, з'ясування його людських рис, кмітливості радимо використати літературні бувальщини про письменників [4].

При вивченні біографії І.Котляревського рекомендуємо звернутися до видання професора О.Куцевол [3], де подано вірші історико-біографічного характеру. Наприклад, розповідь про знаменні події літературного життя в Україні, оцінка їх значущості для минулого й сьогодення: вірш Панаса Мирного «На відкриття пам'ятника першому українському письменникові Івану Котляревському». Тут варто звернутися до спогадів Олени Пчілки (уперше на сторінках часопису «Слово і час» (2005) були надруковані архівні матеріали, пов'язані з відкриттям пам'ятника І.Котляревському, до якого мала причетність і письменниця. – прим. В.П.). Вона також написала вірш «Привіт Івану Котляревському», який можна запропонувати для декламування учневі. Використовуючи такі матеріали необхідно наголошувати учням на ролі І. Котляревського у становленні нової української літератури, наводячи аргументи з архівних свідчень учасників мітингу, зосередити увагу, що всі провідні діячі того часу вважали за національний обов'язок відвідати захід і виголосити промову рідною мовою, що вкрай було небезпечним. Ознайомлюючись із біографією одного з перших у Європі «творців людової

повісті» за влучним висловом І.Франка, батька української прози Г.Квітки-Основ'яненка варто використати увесь масив його мемуаристики, бо в першу чергу це неоціненне джерело додаткової інформації про біографічні моменти в житті автора, його психічний стан, мотиви творчості тощо. На сьогодні відомі листи прозаїка в семитомному зібранні творів та ще дев'ять невідомих листів, опрацьованих П. Поповим. Згадані листи написані російською мовою і лише кілька листів (від 23 жовтня 1840 р. та 22 березня 1841 р.) до Тараса Шевченка – українською. Цим самим висловлюючи глибоку повагу до українського генія.

Письменницький епістолярій подає багато цікавого матеріалу щодо фрагментів біографії Квітки-Основ'яненка, особливо для характеристики його громадської, літературної діяльності тощо. Наприклад, довгий час було загадкою, чому Квітка перебував у Курязькому монастирі, що стало поштовхом до різкого переходу від світського життя до чернечого стану і потім навпаки – від монастиря до активної театральної та громадської діяльності. Під час перебування в монастирі Квітка розчарувався в релігійному житті та діяннях його мешканців. Незважаючи на набожність батька Квітки-Основ'яненка, син негативно характеризує монахів, попів, загалом духовенство. Наступна група листів відображає родинну атмосферу після смерті першої дружини брата Андрія. Квітка різко засуджує дворянську верхівку, водночас тут яскраво проступають суспільні погляди раннього письменника. Саме внаслідок такої ситуації митець покидає світський Харків і їде до селянської Основи, до простого народу з його моральною чистотою й людською гідністю. Вже у тематиці цих листів можна побачити начерки майбутніх творів про кмітливість простого люду.

У низці листів до товаришів та однодумців виразно постає Квітчине опікування проблемами розвитку української мови і надання їй статусу мови літератури. Діяльність Г.Квітки-Основ'яненка у нелегкій справі популяризації української мови була різноманітною. У листі до Михайла

Максимовича він інформував, щодо пропозиції Є.П.Гребінці звернутися до А.О.Краєвського з намірами видавати при журналі «Отечественные записки» літературні додатки українською мовою. Як відомо, спочатку редактор дозволив, але дуже швидко додатки перестали друкуватися. У цьому ж листі автор порушив питання орфографії і виступив на захист мови від нападок: «Мы должны пристыдить и заставить умолкнуть людей с чудным понятием, гласно проповедующих, что не должно на том языке писать, на коем 10 мил[лионов] говорят, который имеет свою силу, свои красоты, неудобо изъяснимые на другом, свои обороты, юмор, иронию и все как будто у поряд очного языка. Главное у нас не решено: какого или чьего правила держаться в написании слов…» [2, с. 228]. Письменник наполягав на виробленні граматики рідної мови. Обстоюючи самобутність української мови в листі до А.Краєвського, він писав: «Язык, имеющий свою грамматику, свои правила, свои обороты в речи неподражаемые, неизъяснимые на другом… » [2, с. 323]. Митець наголошував, що москалі чимало українських фраз брали й далі беруть до свого словникового запасу, щодалі більше людей починають цікавитися культурною спадщиною українців, і, як приклад, Квітка згадував про позитивну рецензію О.Афанасьєва-Чужбинського на альманах "Ластівка", який «начал хорошо, но не дописал» [2, с. 323]. У цьому ж листі Квітка-Основ'яненко веде мову про літературу: «Она движется и будет жить. Журналы (не к Вашему речь) не сотрут ее с лица земли, одолеет противников и гонителей» [2, с. 323]. Письменник просив надати місце в журналі, щоб можна було друкувати українські матеріали, від яких «…Ей-богу, язык и література русская выиграют… Ну, выиграют» [2, с. 323]. Як бачимо, прозаїкові було небайдужим питання не лише мови, а й літератури. У наступному листі Квітка-Основ'яненко висловив думки щодо перекладу творів на російську мову, наголошуючи, що для досконалого перекладу необхідне ґрунтовне знання обох мов: «Каков бы ни был перевод с нашего на руський, − не сохранит, не передаст всего в совершенстве. Обоим

спорящимся надобно быть на месте, здесь, и на опыте увериться, кем, как и с каким энтузиазмом принимается все выходящее наше» [2, с. 337]. Митець згадує про «раскол», зроблений деякими російськими виданнями проти повноправності української мови, лише з однією умовою – позбутися цієї мови, у якій Росія вбачала серйозного суперника. І Квітка говорить про новий потужний струмінь, який може увірватися з приходом на літературну арену молодого покоління письменників, які зможуть довести універсальність своєї мови, але коли це буде, сам Квітка зауважував: «Жаль, не доживу, а вспомните, что правду говорил Основьяненко» [2, с. 338]. Учням можна запропонувати самостійно проаналізувати листи Г.Квітки-Основ'яненка. Наприклад, дидактично забарвлені «Листи до любезних земляків» покликані виховувати повагу до своєї нації й мови. Автор наголошував у епістолі до А.Раєвського, що ці листи не були зрозумілі для всіх: «Простой народ, чернь читают еще немногие. Мои «Листи к землякам», именно для них написанные, не ко всем дошли еще» [2, с. 338].

Для зацікавлення матеріалом Квітка опублікував «рекламне оголошення», де розповідав про свої «Листи…», які складаються з чотирьох розділів. Привертає увагу народна мова твору, що пересипана оповідями легендарного характеру, приказками, поетичними висловами тощо. Варто запропонувати дев'ятикласникам дослідити вказані аспекти і дійти власних узагальнень щодо громадянської позиції письменника.

Посилання

1. Валерій і Наталя Лапікури про Григорія Сковороду, Жана Анрі Фабра, Петра Котляревського, Івана Кожедуба, Михайла Остроградського. – К. : Грані-Т, 2008. – 120 с.

2. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів : у 7 т. /Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. – Т. 7. Листи. – К. : Наук. думка, 1981. − 639 с.

3. Куцевол О.М. Життя і творчість письменника в дзеркалі «поетичної критики» : навчальний посібник / О.М. Куцевол. – Вінниця : ТОВ «Ландо ЛТД», 2010. – 280 с.

4. Навколо Парнасу : літературні бувальщини / зібр. та упоряд. І. Артемчук. – К. : Дніпро, 1989. – 223 с.

5. Наукові основи методики літератури : навч.-метод. посібник / за ред. Н. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.

6. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навчальний посібник / Є.А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.

7. Ситченко А.Л. Методика навчання української літерами в загальноосвітніх закладах / А.Л.Ситченко. – К. : Ленвіт, 2011. – 291 с.

8. Степанишкин Б.І. Викладання української літератури в школі / Б.І. Степанишкин. – К. : Проза, 1995. – 255 с.

9. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г.Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1-2.

Письменницький епістолярій як явище національної культури

Контрольні питання

1. Становлення й розвиток епістолярної традиції в Європі.
2. Національна епістолярна традиція. До історії питання.

2.1. Конститутивні параметри епістоли в античну епоху та в добу Київської Русі.

2.2. Епістолярні здобутки від ренесансу до класицизму.

2.3. XIX століття – визначний етап у розвитку українського епістолярію.

2.4. Типологія листування в новітню епоху.

3. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів.
4. Лист як особлива жанрова структура. Типологія письменницького листа.

4.1. Теорія жанру в літературознавстві.

4.2. Поняття мовленнєвого жанру М. Бахтіна.

4.3. Теоретичні аспекти та основні етапи вивчення письменницького листа.

5. Жанрово-стильові аспекти приватних кореспонденцій письменників.

Епістолярій блогосфери.

Рекомендована література

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин. Собр. соч. – М.: Русскиесловари, 1996. – Т. 5: Работы 1940-1960 гг. – С. 159-206.
2. Григоренко І. Основні теоретичні підходи до жанрово-стильової атрибуції приватних письменницьких листів/ Ірина Григоренко // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство та літературознавство). Вип. 8. – 2017. – С. 62-67.
3. Забіяка І. Епістолярна спадщина Василя Горленка : [монографія]. К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 247 с.
4. Заболотна Т. В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль : дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01. К., 2005. – 173 с.
5. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ століття : дис. ... доктора філол. наук : 10.01.01. К., 1999. – 355 с.
6. Курило Л. М. Епістолярій Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника : дис. ... кандидата філол. наук : 10.01.01. – К., 2006. – 200 с.
7. Літературознавчий словник-довідник. К. : Академія, 2006. – 752 с.
8. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства // Літературознавство : Матеріали ІІІ конгресу Міжнародної асоціації україністів. – Харків, 26-29 серпня 1996 р. К. : АТ «Обереги», 1996. – С. 85-90.
9. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література». К., 2007. 27 с.
10. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. …кандидата філолог. наук : 10.01.06. К., 2006. – 223 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Історія становлення й розвитку української мови в письменницькому епістолярію

Контрольні питання

1. Різноманітність поглядів на епістолярій в сучасному мовознавстві.
2. Типологія дискурсивних одиниць українського епістолярію.
3. Відображення історії розвитку української мови в письменницькому епістолярію XIX-XX ст.
4. Робота письменників над укладанням словників української мови.
5. Гендерні особливості епістолярних комунікацій XIX-XX ст.
6. Формули мовленнєвого етикету: вітання, прощання, підписи тощо. Висловлювання прохання, подяки.
7. Методика лінгвостилістичних досліджень письменницького епістолярію.

Рекомендована література

1. Агафонова А. Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі /А.Агафонова// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Філологія. – 2015 № 18. – том 1. – С. 4-6.
2. Богдан С.К. Українська епістолярія другої половини 20 ст.: традиційне й індивідуальне у функціонуванні мовного етикету // Мовознавство: Доповіді та повідомлення на IУ Міжнар. конгресу україністів. – К.:Пульсари, 2002. – С.261-267.
3. Вєтрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Вєтрова Ельвіра Сабірівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 20 с.
4. Горболіс Л. Охоронний модус рідної мови на чужині (на матеріалі листів Павла Грабовського)/Лариса Горболіс //Дивослово. – № 6. – 2011. – С. 45-47.
5. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття : монографія / Н. М. Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 548 с.
6. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій / Анатолій Загнітко//

Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – № 33. – 2016. – С. 58-72.
7. Загоруйко Н. Лінгвістичні студії Івана Світличного в епістолярії / Н. Загоруйко // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 28. – С. 67-75.
8. Костюк Н. Г. Епістолярій Д. І. Яворницького як відображення розвитку української мови на Катеринославщині / Н. Г. Костюк // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2013. – Вип. 9(2). – С. 289-297.
9. Ленець К.В. Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К.В. Ленець, М.М. Пильнський // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1989. – 288с.
10. Пожидаєва І.В. Епістолярний дискурс: лінгвістичні традиції й когнітивно-прагматичний потенціал для можливих маніпуляцій у блогосфері / І.В. Пожидаєва // Лінгвістика. – 2014. – № 1 (31). – 72–81.
11. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
12. Черкез І.Б. Українська мова в епістолярних текстах кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І.Б. Черкез ; Чернівецький. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 19 с.
13. Шабат-Савка С.Т. Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації / С.Т. Шабат-Савка // Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія]. – Чернівці : Букрек, 2014. – С. 301-309.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Дисидентський епістолярій: літературознавчий і методичний аспекти

Контрольні питання

1. Інтелектуальний нонконформізм в Україні в 60-70-х рр. XX ст.: культурно-історичний аспект.
2. Листування українських поетів-дисидентів у контексті національної епістолярної традиції.
3. Епістолярій як новий жанр «табірної» літератури в умовах більшовицьких таборів для політв'язнів.
4. Відображення трагічного сум'яття авторів листів в умовах заідеологізованих стандартів життя й творчості, глибокої психологічної інтроспекції.
5. «Табірний» епістолярій як свідчення моральної стійкості, особистісної та національної гідності в'язнів сумління.
6. Жанрова парадигма таборового листування (лист-есе, лист-щоденник, лист-рецензія, лист-дискусія, лист-сповідь). Типологічна близькість до щоденників, художніх творів, наукових рефлексій.
7. Педагогічний дискурс («Листи до сина» В. Стуса, «Листи до Марієчки» І. Сокульського, листи В. Чорновола до синів Тараса й Андрія, І. Світличного до племінника Яреми, М. Горбаля до сина Андрія та ін.).
8. Типологія відкритого письменницького листування.
9. Листи В. Стуса в програмі української літератури для 11 класу в частині «Для самостійного (додаткового) читання (профільний рівень, 2017 р.; рівень стандарту, 2018 р.).
   9.1. «Листи до матері з неволі» В. Марченка (рівень стандарту, 2018 р.). Листи В. Марченка як свідчення епохи та «ключі» до читання епістолярію як жанру в частині «Читацький практикум» і «Суспільний та мистецький контекст» програми «Українська література» (10-11 класи, профільний рівень, 2017 р.).
   9.2. Доцільність залучення епістолярних матеріалів до опанування теми «Дисиденти», текстуального вивчення творчості В. Стуса та самостійного читання поезії І. Калинця, а також до різних видів позакласної роботи, спрямованої на виховання національної самосвідомості учнів.
10. Інтеграційні форми засвоєння епістолярію як важливого джерела вивчення життєпису письменника.

Рекомендована література

1. Загоруйко Н. А. Літературно-естетичний дискурс таборового епістолярію українських шістдесятників : [дис. ... канд. філол. наук] / Н. А. Загоруйко. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 195 с.

2. Зіновська А. Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму/ Анна Зіновська // Київська старовина. – 2004. – № 2. –С. 86-90.

3. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50х років ХХ ст. [монографія]/ В. І. Кузьменко. – К. : Просвіта, 1998. – 305 с.

4. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття : жанрово-стильові модифікації : [монографія] / Г. С. Мазоха. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.

5. Рух опору в Україні : 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Голов. ред. О. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 2010. – 804 с.

6. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво : профілі на тлі покоління (історіколітературний та поетикальний аспекти) / Л. Б. Тарнашинська. – К. : Смолоскип, 2010. – 632 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5.

Епістолярна літературна критика. Роль і функції в літературному процесі

Контрольні питання

1. Сучасні теорії критики.
2. Розвиток у листах письменників поглядів на роль і завдання літературної критики.

2.1. Класифікація письменницьких листів з літературною критикою (за Л.Вашків): листи, в яких адресанти безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до його автора; листи, через які письменники переказують авторам певних творів думку авторитетних людей чи просять передати комусь свою власну думку; листи, де адресанти діляться враженнями від прочитаного (рідше – почутого) з своїми однодумцями; листи, в яких письменники просять прислати твори тих чи інших авторів, виявляючи зацікавлене ставлення до їх творчості. Навести приклади.

2.2. Епістолярій Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка, П.Куліша як зразок зародження літературної критики.

2.3. Літературно-критичні погляди Л.Глібова.

3. 70-90-і роки XIX ст. другий період розвитку української літературно-критичної думки. Основи критичної рефлексії в епістолярії І.Нечуя-Левицького.
4. Погляди І.Франка на роль і завдання літературної критики, які поділяли Леся Українка, О.Кобилянська, М.Коцюбинський у листах.
5. Вплив епістолярних літературно-критичних оцінок письменників на розвиток українського літературного процесу кінця XIX- початку XX століття.
6. Огляд епістолярних рецензій: роману «Андрій Лаговський» (лист Лесі Українки до А.Кримського від 16 листопада 1905 р.), циклу «Гірські думи» О.Маковея (лист О.Кобилянської до О.Маковея від 7 грудня 1898 р.),

оповідання «Іскаріот» В.Жуковецької (лист І.Франка до В.Жуковецької від 5 серпня 1911 р.) та ін.

7. Ступінь самокритицизму письменників, зафіксований у їхніх епістоляріях. Приклади в листах М.Коцюбинського, О.Кобиянської, І.Франка, автокоментарі Лесі Українки.
8. Листовний перебіг дискусії, викликаної статтею С.Єфремова «В поискахновой красоти», що була надрукована в №№ 10-12 за 1902 рік у часописі «Киевская старина».

Рекомендована література

1. Вашків Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі: монографія. – Тернопіль: Поліграфіст, 1998.- 135 с.
2. Єфремов С.О. В поискахновой красоты // Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 48-121.
3. Історія української літературної критики / М.Д.Бернштейн, Н.Л.Калениченко, П.М.Федченко та ін. — К.: Наук. думка, 1988. — 456 с.
4. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша: Навч. посібник / Упоряд. П.М.Федченко, М.М.Павлюк, Т.В.Бовсунівська; за ред. П.М.Федченка. –К.: Либідь, 1996.– 416 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та інші. — К.: ВЦ «Академія», 1997.
6. Шерех Ю. Два стилі літературної критики // Слово і час. – 1992.– № 12. – С. 9-18.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6-7.

Поетика інтимного епістолярію

Контрольні питання

1. Ґенеза досліджень інтимного листування. Дефініції поняття «інтимний лист» у контексті епохи.
2. Філософська основа романтичного листа. Кордоцентричні засади романтичного: епістолярний текст і сфера сакрального. Християнська філософія як ідеологічне підґрунтя романтичного листа.
3. Проблемно-тематичний спектр інтимного романтичного листа. Проблема волі особистої та волі національної в епістолярних текстах Т. Шевченка.
4. Художня концепція жінки в інтимному романтичному листі: між міфом і реальністю.
5. Лист як первісний простір жіночої літератури (на матеріалі епістолярію Марка Вовчка).
6. Філософська основа модерного інтимного листа. Інтерпретація ідей Ф. Ніцше в інтимному епістолярію О. Кобилянської та В. Винниченка: від трансляції до дискусії.
7. Екзистенціал «самотність» як філософська домінанта модерного листа.
8. Гендерна філософія як проблемно-тематична домінанта інтимного епістолярію І. Франка.
9. Авторська інтенційність модерного інтимного листа: від біографічного автора до наратора. Наративні особливості епістолярного діалогу О. Кобилянська – Леся Українка.
10. Чоловічий автобіографізм в епістолярних діалогах В. Стефаник – В. Морачевський, А. Кримський – Б. Грінченко.
11. Інтимний лист межі XIX – XX ст. як синкретизм документальних та архетипно-символічних образів. Маріологічна концепція інтимного епістолярію О. Кобилянської та В. Стефаника.
12. Архетип «Іншого» в листах О. Луцького (образ О. Кобилянської в інтимних листах О. Луцького крізь призму архетипу «Іншого»).
13. Епістолярний текст доби модернізму як «Текст еманації Еросу-Логосу». Концепти «любов-агапе» та «любов-ерос» в інтимному епістолярію О. Кобилянської.
14. Відтінки кохання в любовному епістолярії М. Коцюбинського: між жертовністю і нарцисизмом.

15. Метамова інтимного листування українських письменників крізь призму модерністської естетики.
16. Жанрово-стильова своєрідність модерного інтимного листа.

Рекомендована література

1.Зарицька Л. Поетика листів Івана Франка до Ольги Рошкевич у контексті інтимного листування українських письменників / Л. Зарицька // Українське літературознавство. – 2010. – № 72. – С. 59-65.
2. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури: [монографія] / Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
3. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: монографія / Анна Ільків. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. – 372 с.
4. Коцюбинська М. Х. «Мати свою Беатріче…»: (Листи до Олександри Аплаксіної) / М. Х. Коцюбинська.– К.: Критика, 2008. – С. 317- 336.
5. Любов славетних письменників у листах і в житті: зб. художньо-документальних нарисів / [авт.-упоряд. В. Кирилюк]. – К.: Криниця, 2008. – 496 с.
6. Миронець Н. І. Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів: документальна розповідь / Н. І. Миронець. – К.: Ярославів Вал, 2013. – 256 с.
7. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: біографічно-культурологічне дослідження з досі невідомого листування / Є. К. Нахлік. – Львів, 2009. – 319 с.
8. Остап Луцький і сучасники: листи до О. Кобилянської й І. Франка та ін. Забуті сторінки / [під ред. Ю. Луцького]. – Нью-Йорк, 1994. – 206 с.
9. Пустовіт В. Поетика листів М.Коцюбинського до Олександри Аплаксіної в контексті любовного епістолярію / Валерія Пустовіт // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 45. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – С. 185-189.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Український письменницький еміграційний епістолярій

Контрольні питання

1. Історія еміграції українців (XIX ст., кінець XX – початок XXI ст.).
2. Листування В.Винниченка як джерело інформації про життя української політичної еміграції в Європі у 1920-х роках.
3. Епістолярій Уласа Самчука як індикатор літературного побуту його часу.
4. «Листи із степової України» Докії Гуменної – джерело до вивчення початку колективізації села в УСРР наприкінці 20-х років XX століття.
5. Важливі соціальні, національні, політичні, філософські, психологічні, екзистенційні питання в епістолярії Б.Антоненка-Давидовича, Віри Вовк, В.Барки та ін.
6. Жанрово-стильові домінанти письменницьких кореспонденцій до Віталія Мацька.

Рекомендована література

1. Мацько В.П. Епістолярний материк. Том 1. Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2018. 448 с.

2. Миронець Н. Епістолярна спадщина Володимира Винниченка як джерело просопографічної інформації / Н.Миронець // Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету. – Сер.: філологічні науки. – Вип. 27. – 2000. – С. 9-17.

3. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. – Кіровоград, 1998. – 272 с.

4. Пангелова М.Б. Епістолярій Уласа Самчука як індикатор літературного побуту його часу/ М. Пангелова // Молодий вчений. – № 12.1 (40). – 2016. – С. 352-359.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9-10

Листи та їхнє значення в системі біографічних досліджень життєвого шляху й творчості українських митців

(на прикладі листування Лесі Українки)

Контрольні питання

1. Епістолярій Лесі Українки в науковій літературі: вектор досліджень.
2. Біографічний та літературний контекст письменницького листування Лесі Українки.
3. Листи – творча лабораторія митця.

3.1. Мовна концептосфера листовних діалогів.

3.2. Національно-культурний аспект листів Лесі Українки: хронотоп подорожей; мариністика (описи моря, кораблів тощо); хвороба (обладнання лікарні, медичні препарати, способи лікування).

3.3. Епістолярій як історико-літературне джерело.

3.3.1. Епістолярій Лесі Українки як приватний документ та історико-літературне джерело становлення української соціал-демократичної думки XIX – початку XX століть.

3.3.2. Редакторські погляди Лесі Українки, відображені в листуванні.

3.3.3. Листування Леся Українки як джерело з історії національно-культурного життя українців Галичини кінця XIX – початку XX ст.

4. Специфіка родинного листування.
5. Культурний простір листування Леся Українка – Ольга Кобилянська: творчі взаємини на тлі доби.

Рекомендована література

1. Богдан С. К. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу / С. К. Богдан // Українська мова та література в школі. – 1993. – № 2. – С. 33–37.

2. Леся Українка. Листи: 1876-1897 / Упорядкування Прокіп (Савчук) В.А., передмова Агеєвої В.П. Київ: Комора. – 2016. – 512с.

3. Леся Українка. Листи: 1898-1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. Київ: Комора. – 2017. – 544с.

4. Леся Українка. Листи: 1903-1913 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. Київ: Комора. – 2018. – 736 с.

5. Пустовіт В. Ю. Соціокомунікативний аспект медичної теми в епістолярії Лесі Українки/ Валерія Юріївна Пустовіт. – Образ: науковий журнал. – Суми; Київ, 2016. – Вип. 3 (21). – С. 82-91.

6. Пустовіт В. Націєтворчі інтенції в мемуаристиці Олени Пчілки й Лесі Українки / Валерія Юріївна Пустовіт // Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. Науковий збірник. Вип. 4. – Луцьк, 2011. – С. 69-73.

7. Савчук В.А. Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.філол. наук: спец. 10.01.09 «Літ. джерелознавство і текстологія»/Савчук Валентина Анатоліївна. – К., 2009. – 20с.

8. Святовець В.Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості /Володимир Федорович Святовець. – Київ: Вища школа, 1981. – 184 с.

9. Сліпушко О. Незнана Леся Українка: Листи так довго йдуть… Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / О. Сліпушко. – К. : Просвіта, 2003. – С. 291-301.

10.Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 10. Листи (1876-1897) / Леся Українка; упорядкув. В. Яременка. – К. : Наук, думка, 1978. – 543 с.

11. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 11. Листи (1898 – 1902)/Леся Українка; упорядкув. В. Яременка. – К. : Наук, думка, 1978. – 472 с.

12. Українка Леся. Зібрання творів. У 12 т. Т. 12. Листи (1903 – 1913) / Леся Українка; упорядкув. В. Яременка. – К. : Наук, думка, 1979. – 681 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

Виховний потенціал письменницького епістолярію

(В. Стус «Листи до сина»)

Контрольні питання

1. Традиції використання листів як спосіб педагогічного впливу на адресата.
2. До історії питання: короткий екскурс «Повчання» Володимира Мономаха, «Листи до сина» ФіліппаЧестерфільда.

2.1. Виховний ідеал в педагогічному епістолярії І.Вишенського, Г.Сковороди, І.Котляревського.

3. Етико-естетичний дискурс епістолярію В.Стуса.
4. «Листи до сина» В. Стуса – дидактизм і батьківські настанови.
5. Етикетні формули ввічливості у листах – звертання на Ви.

Рекомендована література

1.Завгородня Т. Епістолярнй жанр як важливий засіб батьківського виховання/ Тетяна Завгородня//Рідна школа. – № 8-9. – 2013. – С.20-24.

2. Загоруйко Н.А. Листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. URL: http://eprints.oa.edu.ua/1322/1/Zagoruyko_230412. pdf (дата звернення: 12.02.2019).

3. Дьоміна В. Історичний розвиток епістолярного жанру в художньо-педагогічній літературі / В. Дьоміна // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Випуск L. – Слов'янськ, 2010. – С. 267–277.

4. Єршова Л.М. Виховний ідеал у педагогічній епістолярії І.Вишенського, І.Котляревського та Г.Сковороди / Лариса Єршова // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 5 (71). Педагогічні науки. – 2013. – С. 42-47.

5. Мартиненко Д. В. Епістолярії як джерело з історії педагогіки / Д. В. Мартиненко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2009. – Кн. 4. – С. 82–86.

6. Мазоха Г. Епістолярій В. Стуса як складова вияву індивідуальності поета. Актуальні проблеми української літератури і фольклору. 2014. № 21–22. С. 112–122. URL: http://japul.donnu.edu.ua/ article/view/2817/2856 (дата звернення: 12.02.2019).

7. Не відлюбив свою тривогу ранню… Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / упоряд. О. Орач. Київ : Укр. письмен., 1993.- 400 с.

8. Стус В. Листи до сина. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 192 с.

9. Стус В.С. Твори : у 4 т., 6 кн. Львів : Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). Кн. 1: Листи до рідних. 496 с. Кн. 2: Листи до друзів та знайомих. 262 с. URL: Stus_Vasyl.Tom_6.Lysty_do_ridnyh.1576. ua.doc; Stus_Vasyl.Tom_6.Lysty_do _druziv_ta_znajomyh.1576. ua.doc (дата звернення: 10.02.2019).

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12-13.

Методика використання епістолярію в навчально-виховному процесі

Контрольні питання

1. Науково-педагогічні основи використання епістолярної спадщини письменників на уроках української літератури.

1.2. Пізнавальне та виховне значення епістолярної спадщини українських письменників.

1.3. Епістолярій як один із засобів активізації інтересу до вивчення літератури в школі.

2. Епістолярна спадщина письменника як засіб формування моральності учнів засобами біографії.
3. Форми і методи роботи з листами на уроках української літератури.
4. Системність у використанні епістолярних матеріалів.
5. Епістолярій на різних етапах уроку. Створення емоційного фону.
6. Використання епістолярних матеріалів у процесі аналізу художнього твору.

6.1.Цитата з листа в ролі епіграфа до уроку.

6.2. Цитата з листа як тема письмової роботи.

6.3. Епістолярій на підсумкових уроках.

6.4. Письменницький лист на уроках позакласного читання.

6.5. Використання епістолярних матеріалів у позакласній роботі.

7. Епістолярій митців слова у чинних програмах української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах.
8. Роль епістолярної спадщини майстра художнього слова у формуванні моральності учнів.

Рекомендована література

1. Бронзенко Т. А. Індивідуалізація письменницької постаті на уроках української літератури: напрямки вирішення проблеми/ Т. Бронзенко// Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 4. – С.11-15.
2. Галич О. А. Письменницькі мемуари в школі / О. А. Галич. – 2-ге вид. – Луганськ : Знання, 2001. – 146 с.
3. Овдійчук Л. Павло Грабовський як особистість: вивчення біографії письменника у загальноосвітній школі та ВНЗ за першоджерелами на

основі критичного мислення / Лідія Овдійчук// Українська мова і література в школі. – 2017. – № 5. – С. 45-52.
4. Петриченко Н. Використання епістолярної спадщини письменників на уроках української літератури: Навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2004. – 144с.
5. Петриченко Н. Лист письменника на учнівській парті / Н. Петриченко // Дивослово. – 2004. – № 4. – С. 32-37.
6. Пустовіт В. Вивчення письменницької мемуаристики на уроках літератури: формування національної гідності молоді / Валерія Пустовіт // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 25 (245). – С. 4-11.
7. Пустовіт В. Формування національної самосвідомості студентів засобами української мемуаристики / Валерія Пустовіт //Актуальні проблеми формування національної самосвідомості під час навчання у вищих навчальних закладах: Матеріали круглого столу 16 жовтня 2009 року. – Донецьк: ДЮІ, 2009. – С. 32-36.
8. ШулярВ. Вивчення епістолярію Дмитра Кременя під час лабораторного заняття у старшій профільній школі [Текст] : [матеріали до уроку] / Василь Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – № 9. – С. 15-19.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14

Контрольно-залікова робота

- Підготуватися до захисту наукового дослідження.
- Ознайомитися з переліком питань до іспиту.
- Оформити зошит конспектів першоджерел.
- Виконати модульну контрольну роботу.

Зразок варіанта модульної контрольної роботи

1.З’ясувати особливості відкритих листів (приклад обрати самостійно).

2. Створити методичну модель вивчення письменницького епістолярію в контексті його художньої творчості.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Питання для обговорення та завдання

1. Випишіть зі словників літературознавчих термінів, енциклопедії літературознавства (Ю.Коваліва, 2007 р.), іншої довідникової літератури визначення понять «*лист, епістола», «епістолярний стиль», «епістолярний жанр», «епістолярна форма», «епістолографія», "епічна епістола", "віршована епістола", "епістолярна драма", "епістолярна публіцистика", "епістолярний роман", "епістолярний жанр", "стиль дидактичної епістоли, "епістолярна формула", "епістолярний код".*
2. Сформулюйте основні положення монографій Михайлини Коцюбинської (за власним вибором)
   - Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера; Х. : Правозахисна група, 2001. – 293 с.
   - Коцюбинська М.Х.Листи і люди; роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К.; ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 584с.
3. Виявіть основні риси листів, відбиті у дослідженнях О.Галича, В.Кузьменка, Г.Мазохи, О.Рарицького.
4. Напишіть 10 проблемних питань, які, на вашу думку, є актуальними і потребують наукового осмислення. Підготуйтеся до диспуту.
5. Складіть листа до нащадків, використовуючи канонічну структуру листа.

Перелік першоджерел для конспектування

1. Зіновська А. Відкрите листування письменників як вияв авторської свідомості в умовах тоталітаризму. *Київська старовина*. 2004. № 2. С. 86-90.

2. Котяш І. Теоретико-методологічні засади вивчення епістолярію URL: http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/18862-teoretiko-metodologichnizasadi-vivchennya-epistolyariyu.html

3. Ляхова Ж. Т. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства. *Третій Міжнародній конгрес україністів*. *Літературознавство*. Харків, 1996. С. 85-91.

4. Мазоха Г. С. Про методологію досліджень епістолярної спадщини письменників. *Філологічні семінари : Літературознавчі методології : практика і теорія*. К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. Вип. 7. С. 67-76.

5. Мазоха Г. С. Теоретичні засади дослідження письменницького епістолярію. URL: file:///D:/User/Downloads/vluf _2013_2(1)__26.pdf

6. Петриченко Н. Г. Пізнавальне й виховне значення епістолярної спадщини художників слова. *Українська мова і література в школі.* 2005. № 8. С. 35-41.

7. Петриченко Н. Г. Організація дослідницької діяльності школярів під час роботи з письменницьким епістолярієм. URL: phttps://ukrlit.net/article1/1932.html.

8. Райбедюк Г. Б. Дисидентський дискурс в українському літературному процесі 60–80-х років ХХ століття. *Бахмутський шлях*. Луганськ, 2010. № 1-2. С. 153-160.

9. Томчук О. Епістолярій письменника і проблеми сучасної біографістики. *Наукові записки. Серія: «Філологічна»*. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2013. Вип. 32. С. 269-280.

10. Погребняк І. Науково-теоретичні основи епістолярного жанру. *Науковий вісник міжнародного наукового університету. Серія Філологія*. 2017. № 28. С.40-42.

11. Сазонова О.В., Яковенко М.В. Епістолярний стиль письма (теоретичні аспекти). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2016. Вип. 140. С. 269-271.

12. Бронзенко Т.А. Індивідуалізація письменницької постаті на уроках української літератури: напрямки вирішення проблеми. *Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 4. С.11-15.

Перелік наукових статей для самостійного опрацювання

1. Глушковецька Н. А. Етико-естетичний та педагогічний універсум епістолярію Василя Стуса (за матеріалами листів до сина). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острiг: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 21. С. 142-149.

2. Колошук Н. Г. Епістолярій як нова форма «табірного жанру». Валерій Марченко, «Листи до матері з неволі». *Колошук Н. Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну: монографія*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. у-ту ім. Лесі Українки, 2006. С. 375-401.

3. Коцюбинська М. Х. Епістолярна творчість Василя Стуса // Коцюбинська М. Х. Мої обрії : в 2-х т. / М. Х. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. – Т. 2. – С. 163-184.

4. Мазоха Г. С. «Між співами тюремних горобців» (Багатофункціональні листи українських письменників з неволі 70-80-х рр. ХХ ст.) / Г. С. Мазоха //Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Слов'янська філологія. – 2006. – Вип. 276-277. – С. 128-133.

5. Райбедюк Г. Б. Василь Стус та Ірина Калинець: грані взаєморецепції / Г. Б. Райбедюк // Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої вшануванню пам'яті відомого українського поета, перекладача, літературознавця і правозахисника. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. – С. 113-117.

6. Джигун Л. Жанр літературного тревелогу в структурі мемуарів українських еміграційних письменників. *Філологічний дискурс*. Випуск 5. – 2017. С. 35-47.

7.Райбедюк Г. Б. Мемуарний образ Василя Стуса / Г. Б. Райбедюк // Наш український дім: науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори. – Ніжин, 2014. – № 1. – С. 35-40.

8. Рарицький О. А. Подвиг вірності : образ дружини в епістолярії Івана Світличного / О. А. Рарицький // Науковий збірник : до 80-річчя з дня народження Івана Світличного. – Луганськ : Глобус, 2010. – С. 101-117.
9. Соболь В. О. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції / В. О. Соболь // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Донецьк : вид-во Донецького національного університету, 2002. – Вип. 6. – С. 203-209.
10. Пустовіт В. «Моя література – в моїх листах» (літературно-культурний дискурс епістолярію Василя Стефаника) / Валерія Пустовіт//Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. – Зб. наук. праць. – Вип. 6. – 374с. – С.207-211.
11. Пустовіт В. Специфіка хронотопу в епістолярії М. Коцюбинського / Валерія Пустовіт //Наукові записки. – Випуск 148. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2016. – 356с. С. 139 – 145.
12. Пустовіт В. «МОЯ СПРАВЖНЯ «30-ЛІТНЯ» ВІЙНА (медична тема в епістолярному дискурсі Лесі Українки) / Валерія Пустовіт. – Волинь філологічна: текст і контекст. Універсум Лесі Українки : зб. наук. пр. / упорядкув. С. М. Романова. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. ЛесіУкраїнки, 2016. – Вип. 22. – 572 с. – С. 364-374.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ РОБІТ З КУРСУ

1. Епістолярій Ганни Барвінок як джерело вивчення творчої біографії.
2. Листи з «Парнасу» І. Світличного як художній текст і документальне джерело.
3. «Листи до матері з неволі» В. Марченка в парадигмі «табірної» прози.
4. Листи В. Стуса у чинних програмах української літератури: методологічні засади та методика вивчення.
5. Епістолярій Панаса Мирного як художньо-естетичне явище.
6. Унікальність та новаторський характер відкритого (одвертого) листування В.Винниченка, І.Багряного, М.Хвильового, Б.Антоненка-Давидовича, О.Гончара.
7. Відкриті листи В.Винниченка, М.Хвильового, М.Рильського, О.Довженка, Б.Антоненка–Давидовича, І.Багряного як унікальний приклад "гібридизації жанру".
8. Гендерна філософія як проблемно-тематична домінанта інтимного епістолярію І. Франка.
9. Наративні особливості епістолярного діалогу О. Кобилянська – Леся Українка.
10. Жанрово-стильові особливості епістолярію Олеся Гончара.
11. Листування Олеся Гончара в науковій літературі.
12. Національні питання в епістолярії Богдана Лепкого.
13. Епістолярій письменника як сутність методологічного чинника сучасного літературознавчого біографізму на матеріалі приватної кореспонденції М. Драй-Хмари.
14. Становлення особистості письменника в епістолярії П.Куліша.
15. Націєтворчий дискурс епістолярію П.Куліша.
16. Образ наратора в епістолярії С.Руданського.
17. Медична тема в письменницькому епістолярію. Специфіка зображення.

18. Інтелектуальне листування на тлі доби О.Забужко-Ю.Шевельов.
19. Національно-культурний дискурс епістолярного набутку письменника (на вибір магістранта).
20. Густативний аспект українського письменницького епістолярію.
21. Жанрово-стильові модифікації листування ув'язнених письменників (листування І.Світличного, В.Стуса, В.Марченка, Є.Сверстюка та ін.).
22. Приватні кореспонденції Ольги Кобилянської у літературному процесі 90-х років XIX століття.
23. Синкретизм жанрово-стильового мислення в епістолярії В.Симоненка.
24. Епістолярій Уласа Самчука: жанрово-стильові модифікації.
25. Колективні листи в українському літературному процесі другої половини XX ст.
26. Відображення літературних поглядів Віри Вовк у епістолярній спадщині 80-х рр. XX ст.
27. Епістолярій Т.Шевченка в контексті української епістолографії першої половини XIX ст.
28. Жанрово-стильові особливості епістолярію українських письменників «Розстріляного Відродження».
29. Епістолярій Б.Антоненка-Давидовича як вияв авторської свідомості.
30. Науково-педагогічні основи використання епістолярної спадщини письменників на уроках української літератури.
31. Драматичні аспекти генеалогії Марка Кропивницького в епістолярній спадщині митця.
32. Феміністичні аспекти в епістолярії жінок-письменниць.
33. Теми досліджень за власним вибором магістранта.

ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Лист в системі художньо-документальних жанрів (біографія і лист; автобіографія і лист; лист і щоденник; лист і записна книжка; лист і літературний портрет; лист і мемуари).
2. Епістолярій письменника як об'єкт літературознавчих досліджень.
3. Поетика епістолярного тексту.
4. Відкриті листи як вияв авторської позиції в умовах тоталітаризму.
5. Особисте й суспільне в приватній кореспонденції дисидентів.
6. Літературно-критичний дискурс у листах дисидентів.
7. Специфіка в'язничного листування.
8. Дослідницька діяльність школярів під час роботи з письменницьким епістолярієм.
9. Літературне дисидентство як феномен політики й феномен мистецтва слова.
10. Парадигма наукового дослідження письменницького епістолярію.
11. Листи як об'єкт дослідження різних галузей наукового студіювання (літературознавства, епістології, історії, філософії, психології, психолінгвістики, культурології тощо).
12. Різні рівні вивчення письменницького епістолярію: жанровий, проблемно-тематичний, хронологічний та ін.
13. Полістильовий характер епістоли (синтез кількох стилів: розмовного, публіцистичного, художнього, ділового).
14. Синергетична основа епістолярію.
15. Епістолярій як вагоме першоджерело для рецепції художнього світу письменника, документальний матеріал для вивчення його біографії, оригінальний чинник для з'ясування багатогранності духовного життя митця, індивідуальних особливостей його мислення, творчої манери.

16. Позитивні зрушення в галузі теорії епістолографії, розробка оригінальних методик аналізу різних видів епістол (приватна кореспонденція, художні листи, відкриті листи тощо) у працях науковців останніх десятиліть (Г. Мазохи, С. Кіраля, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, О. Рарицького й ін.).

17. Актуальні питання епістолярію: наукові дискусії.

18. Український письменницький епістолярій XIX ст.: постаті, тексти, проблеми.

19. Жанрові різновиди листа. Класифікації. Дискусії.

20. Історія розвитку українського й світового епістолярію.

21. Письменницький лист як жанр художньо-документальної прози.

22. Інтимний дискурс письменницького епістолярію.

23. Гендерні особливості жіночого епістолярію.

24. Епістолярій блогосфери. Переписка та висвітлення власних точок зору та вражень.

25. Лінгвістичний аналіз листів. Специфіка мовної організації тексту.

26. Жанр травелогу в листах.

27. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів. поняття мовленнєвого жанру М. Бахтіна.

28. Теорія епістолярного жанру в літературознавстві.

29. Генеза відкритого листування в Україні та європейська епістолярна традиція.

30. Романтичний інтимний лист другої половини XIX століття: проблемно-тематичний, образний та жанрово-стильовий рівні тексту.

31. Модерний інтимний лист межі XIX – початку XX століть: поетикальні особливості й палітра жанрово-стильових модифікацій.

32. Епістолярій діаспори. Генеза досліджень. Постаті. Жанрово-стильові особливості.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.02 / Львів. унів-т ім. Івана Франка, 1995. 25 с.
2. Войцехівська І. Н. Епістологія. Короткий історичний нарис. Київ, 1998. 54 с.
3. Галич О. А. Метажанр у системі вчення про роди та жанри / О. А. Галич // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. 2009. № 18(81). С. 25 – 28.
4. Галич О. А. Письменницькі мемуари в школі / О. А. Галич. – 2-ге вид. – Луганськ : Знання, 2001. – 146 с.
5. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
6. Григоренко І. В. Епістолярна спадщина Панаса Мирного в літературно-критичному контексті доби: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / І. В. Григоренко. – К., 2011. – 20 с.
7. Дудко В. И. Эпистолярное наследие украинских писателей-реалистов конца XIX – нач. XX вв. в контексте украинско-русских литературных взаимосвязей : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 „Украинская литература” / В. И. Дудко.– М., 1989. – 18 с.
8. „Журавлі повертаються…”: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / упоряд. В. Качкан. − Л. : Фенікс, 2001. – 920с.
9. Забіяка І. М. Епістолярна спадщина Василя Горленка : монографія / І. М. Забіяка. – К. : Київ. ун-т, 2002. – 247 с.

10. Загоруйко Н. А. Літературно-естетичний дискурс таборового епістолярію українських шістдесятників : [дис. ... канд. філол. наук] / Н. А. Загоруйко. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 195 с.
11. Зарицька Людмила. Жанрово-стильові особливості епістолярію Івана Франка (на матеріалі інтимного листування) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Л. В. Зарицька; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2011. – 19 с.
12. Ільків Анна Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть: автореф. дис. ... д. філол. наук : 10.01.01 / А.В. Ільків; Київський ун-т імені Бориса Грінченка. – К., 2016. – 43с.
13. Кіраль С. „Віддати зумієм себе Україні": Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / С. Кіраль. – Київ-Нью-Йорк, 2004. – 520 с.
14. Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну /Н.Колошук. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006 – 499с.
15. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50х років XX ст. [монографія]/ В. І. Кузьменко. – К. : Просвіта, 1998. – 305 с.
16. Кузнецов В. Втілення етико-естетичної максими у поглядах Василя Стуса на призначення митця та мистецтва / Володимир Кузнецов // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія літературознавство. – Харків : ППВ "Нове слово", 2008. – Вип. 2. – С. 105–109.
17. Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини / Жанна Ляхова // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 70 – 81.

18. Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка / Ж. Т. Ляхова. – К. : Дніпро, 1984. – 134 с.
19. Ляхова Ж. Т. Листи Тараса Шевченка і розвиток українського епістолярію в першій половині XIX ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Ляхова Жанна Тимофіївна. – К., 1974. – 154с.
20. Ляхова Ж. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства / Ж. Ляхова // Літературознавство: матеріали III конгр. Міжнар. асоціації україністів (Харків, 26 – 29 серп. 1996 р.) / відповід. ред. О.Мишанич. – К. : ОБЕРЕГИ, 1996. – 496 с.
21. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини XX століття : жанрово-стильові модифікації : [монографія] / Г. С. Мазоха. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
22. Мацько В.П. Епістолярний материк. Том 1. Хмельницький: Видавець ФОП Цюпак А.А., 2018. 448с.
23. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. … канд. філол. наук : 10.01.06 / Київ. нац. ун-т Імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 223 с.
24. Назарук М. Й. Українська епістолярна проза кінця XVI – поч. XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Назарук Микола Йосипович – К., 1994. – 192 с.
25. Найрулін А. О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Найрулін Анатолій Олександрович. – Луганськ, 2006. – 190 с.
26. Невська Ю. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологійно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша): Дис. канд. філол. наук 10.02.01 / Невська Юлія Володимирівна. – Харків, 2018. – 231с.

27. Петриченко Н. Г. Методика використання епістолярних матеріалів у процесі вивчення української літератури : [дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук] / Н. Г. Петриченко. – К., 2003. – 183 с.
28. Погребняк І. Громадське і приватне в епістолярії Бориса Грінченка : автореф. дис.... канд. філолог, наук : 10.01.01 / Погребняк Інга Василівна; Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. – К. : [б. н.], 2013. – 19 с.
29. Рарицький О. А. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників / : [монографія] / О. А. Рарицький. – К. : Смолоскип, 2016. – 488 с.
30. Святовець В. Епістолярна спадщина Лесі Українки: Листи в контексті художньої творчості / В. Святовець. – К. : Вища шк., 1981. – 184 с.
31. Старченко Т. Епістолярій Європейських письменниць XIX століття: пошуки орієнтирів, християнська мотивація / Т. Старченко ; за ред. проф. А. З. Москаленка. – К. : Центр вільної преси, 1999. – 170 с.
32. Ткачівський В. В. Німецькомовне листування Івана Франка як літературознавче джерело : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / В. В. Ткачівський. – Івано-Франківськ, 1997. – 18 с.
33. Холодняк О.В. Стилістика листів М.О. Максимовича: Дис. канд. філол. н.: 10.02.02./ Холодняк Олена Василівна. – Харків, 2017. – 24с.
34. Швець А. Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія / Ін-т Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій; ВГО Союз Українок. – Львів, 2018. – 752 с.

35. Skwarczyńska S. Teorialistu / StefaniaSkwarczyńska. – Lwów : PierwszaZwiązkowaDrukarnia, 1937. – 373 s.

Методичне забезпечення

1. Пустовіт В.Ю.Українська історико-біографічна проза: Постаті. Тексти. Проблеми. Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Луганськ, 2006. –52с.
2. Пустовіт В. Проблеми націєтворення в мемуарному дискурсі вітчизняних письменників XIX століття. Монографія. Луганськ: Знання, 2008. – 284с.
3. Пустовіт В. Жанри української мемуаристики в літературному дискурсі XIX століття. – Луганськ: Глобус, 2010. – 60 с.

Інформаційні ресурси

1. Інститут літератури ім. Т.Шевченка: http://www.ilnan.gov.ua/index.htm
2. Національна спілка письменників України: http://www.nspu.org.ua
3. Українська література: електронна бібліотека: http://www.ukrlit.com.ua
4. Енциклопедія української літератури: http://www/proza.cjm/ua
5. Українська бібліотека «Джерело»: http://ukrlib.com
6. EXLIBRIS – українська електронна бібліотека: http://ukrlib.com
7. Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка: http://www.philology.Kiev.ua
8. НДІ українознавства: http://www.rius.kiev.ua
9. Український лінгвістичний портал: http://www1.ulif.org.ua/ulif/
10. Тестові Інтернет-портали: www.ets.org; www.testportal.com.ua

11. Віртуальні зустрічі з письменниками, публіцистами, літературознавцями на сайті: «ЛітАкцент». Володимир Панченко - головний редактор сайту.

12. Народна українська академія: http://www.nua.kharkov.ua

13. http://www.ukr-in-school.edu-ua.net – українська мова і література в школі науково-методичний журнал електронна версія.

14. www.taras.com.ua Народна шевченківська премія»

15. Українська бібліотека «Джерело»: http://ukrlib.com

16. Епістолярна література – жанр листа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lessons.com.ua/epistolyarna-literatura-zhanr-lista-vidkrite-list.

наукове видання

Валерія Пустовіт

ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ: ФІЛОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Навчально-методичний посібник для студентів магістратури спеціальності «Українська мова та література»

Підписано до друку 05.02.2020 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний.
Гарнітура TimesNewRoman. Умов. друк. арк.: 6.2
Наклад прим.: 300. Замовлення № 0502/20

Видавець: ТОВ «НВП «Інтерсервіс»,
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.

Виготовлювач: СПД Андрієвська Л.В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9,
Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.